

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра Всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**КАРЛІВ УНІВЕРСИТЕТ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ІНСТИТУЦІЙНА
ІСТОРІЯ**

**Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)**

Осадчука Максима Вікторовича
студента 4 курсу
групи ІСТб-1-22-40.д

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Драч Оксана Олександрівна

Роботу захищено «___» _____ 2026 р.
Оцінка _____

Київ 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ..	7
1.1 Історіографія.....	7
1.2 Джерельна база дослідження.....	10
РОЗДІЛ 2 ПЕРЕДУМОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЯ КАРЛОВОГО	
УНІВЕРСИТЕТУ.....	14
2.1 Університети як освітні центри середньовічної Європи	14
2.2 Карл IV і фундація університету в Празі: передумови	16
2.3 Етапи становлення Карлового університету	18
РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРЛОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ	27
3.1 Засади освітнього процесу в університеті.....	27
3.2 Характеристики студентської спільноти.....	37
РОЗДІЛ 4 УНІВЕРСИТЕТ ДОБИ ГУСИТСЬКИХ ВОЄН	45
4.1. Політико-релігійна радикалізація й університет	45
4.2. Університетська спільнота під час воєн: викладачі й студенти, дисципліна, повсякденні практики	50
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	62

ВСТУП

Актуальність теми

Актуальність теми дипломної роботи зумовлена важливістю Карлового університету як одного з найдавніших і найвпливовіших осередків освіти, науки та інтелектуального життя Центральної Європи доби Середньовіччя. Заснований у 1348 р. імператором Карлом IV, він став не лише першим університетом у регіоні, а й вагомим центром формування освітніх традицій, розвитку наукового знання, підготовки духовної та світської еліти, а також поширення культурних і суспільно-політичних ідей. Дослідження історії Карлового університету дає змогу глибше зрозуміти закономірності становлення середньовічної університетської моделі та її роль у розвитку європейської цивілізації.

Особливої актуальності набуває вивчення засад функціонування Карлового університету, адже йдеться не лише про історію окремої освітньої інституції, а про аналіз ширших процесів формування університетського середовища в середньовічній Європі. Організаційна структура університету, система факультетів, принципи управління, особливості навчального процесу, корпоративні права та обов'язки членів університетської спільноти дозволяють простежити, яким чином функціонувала одна з провідних інтелектуальних корпорацій свого часу. У цьому контексті Карлів університет постає як важливий приклад взаємодії освіти, церкви, влади та міського середовища.

Не менш важливим є звернення до проблеми повсякдення університетської спільноти. Вивчення повсякденного життя викладачів і студентів Карлового університету дає можливість вийти за межі суто інституційної історії та побачити університет як живий соціальний організм. Житлові умови, матеріальне становище студентів, форми комунікації, дисциплінарні практики, дозвілля, конфлікти, правові та побутові аспекти щоденного життя дають змогу глибше зрозуміти реалії функціонування середньовічної освітньої спільноти.

Саме через вивчення повсякдення можна повніше відтворити внутрішній світ університету, його соціальні зв'язки та місце в міському просторі Праги.

Актуальність теми посилюється й тим, що Карлів університет у добу Середньовіччя був своєрідним осередком зустрічі різних культур, мов, інтелектуальних традицій і соціальних груп. Як один із провідних університетів тогочасної Європи, він акумулював впливи західноєвропейської освітньої традиції та водночас формував власні особливості, пов'язані з чеським політичним, релігійним і культурним середовищем. Це робить його історію важливою для розуміння не лише розвитку освіти, а й процесів культурної інтеграції, соціальної мобільності та формування колективних ідентичностей у середньовічному суспільстві.

Окремого значення темі надає й те, що історія Карлового університету тісно пов'язана з ширшими суспільно-політичними та релігійними процесами, зокрема з передумовами і наслідками гуситського руху. Університет був не лише місцем навчання, а й простором формування ідей, дискусій та інтелектуального впливу на суспільство. Тому його дослідження дозволяє краще зрозуміти роль середньовічних університетів як активних учасників історичного процесу, а не лише як освітніх установ.

Таким чином, актуальність обраної теми визначається необхідністю комплексного дослідження Карлового університету як важливого феномена середньовічної історії, що поєднував у собі інституційний, освітній, соціальний і культурний виміри. Аналіз його історії, засад функціонування та повсякденного життя університетської спільноти сприяє глибшому розумінню розвитку середньовічної освіти, особливостей інтелектуального середовища Центральної Європи та місця університету в суспільстві того часу.

Об'єкт дослідження

Об'єктом дослідження є Карлів університет доби Середньовіччя як освітня, корпоративна та соціокультурна інституція Центральної Європи, що

функціонувала в умовах розвитку середньовічної університетської традиції, суспільно-політичних трансформацій і релігійних змін.

Предмет дослідження

Предметом дослідження є історія становлення Карлового університету, організаційні засади його функціонування, особливості навчального процесу, внутрішньої структури та управління, а також повсякденне життя університетської спільноти - передусім викладачів і студентів - упродовж другої половини XIV - першої половини XV ст.

Мета дослідження

Метою дипломної роботи є комплексне дослідження Карлового університету доби Середньовіччя через аналіз історії його становлення, організаційних засад функціонування, особливостей освітнього процесу та повсякденного життя університетської спільноти, а також визначення його місця в інтелектуальному, культурному й суспільно-політичному просторі середньовічної Європи.

Завдання дослідження

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

1. Проаналізувати історичні передумови заснування Карлового університету та визначити його місце в системі середньовічної європейської освіти.

2. Дослідити процес становлення університету як освітньої корпорації, зокрема особливості його правового оформлення, структури та принципів управління.

3. Охарактеризувати організаційні засади функціонування Карлового університету, включаючи систему факультетів, зміст навчання, методи викладання та форми академічної підготовки.

4. Визначити роль Карлового університету в культурному, інтелектуальному та суспільному житті середньовічної Чехії та Центральної Європи.

5. Дослідити повсякденне життя студентів і викладачів Карлового університету, зокрема житлові, матеріальні, дисциплінарні, соціальні та культурні аспекти університетського середовища.

6. Проаналізувати вплив політичних, релігійних і суспільних процесів, зокрема доби гуситських воєн, на трансформацію університету та університетської спільноти.

7. Здійснити порівняльний аналіз Карлового університету з іншими середньовічними університетами Європи для виявлення його спільних рис та особливостей.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія

Історіографія Карлового університету є досить розвиненою, оскільки цей заклад посідає важливе місце в історії середньовічної освіти, інтелектуального життя Центральної Європи та суспільно-релігійних процесів Чеського королівства. Карлів університет, заснований у 1348 р. Карлом IV, був першим університетом у Центральній Європі та одним із найважливіших освітніх центрів пізньосередньовічного християнського світу. Саме тому дослідники розглядають його не лише як навчальну установу, а як складну корпоративну інституцію, пов'язану з церковною владою, королівською політикою, міським середовищем і розвитком університетської культури.

У науковій літературі найбільш ґрунтовно досліджено питання заснування Карлового університету, його правового статусу, привілеїв, організаційної структури, діяльності факультетів і місця в системі середньовічної освіти. Важливе значення мають праці, присвячені політичному й ідеологічному змісту заснування університету. Зокрема, у дослідженнях Р. Шмідта, А. Блашки, Р. Р. Бетса та інших авторів Карлів університет розглядається як частина ширшого державного й культурного проєкту Карла IV, спрямованого на перетворення Праги на один із провідних центрів Священної Римської імперії. У цих працях увага зосереджується на засновницьких грамотах, папському підтвердженні, імператорських привілеях і символічному значенні університету для престижу Чеського королівства.

Особливе місце в історіографії займає колективна праця “*Dějiny Univerzity Karlovy. I, 1347/48–1622*” за редакцією М. Сватоша. Вона є одним із найважливіших узагальнювальних досліджень ранньої історії Карлового університету. У цьому виданні розглянуто передумови заснування університету, його факультетську структуру, взаємини з королівською і церковною владою,

розвиток колегій, матеріальну базу та зміни, яких університет зазнав у добу гуситського руху.

Важливий внесок у вивчення окремих аспектів історії Карлового університету зробив М. Сватош. Його дослідження про господарське забезпечення університету за доби Карла IV, університетські колегії, взаємини міста й університету, а також зв'язки Празького архієпископства з університетом дають змогу розглядати цю інституцію не лише як освітній центр, а і як частину економічного та міського життя Праги. Саме такі праці є важливими для розуміння матеріальних основ функціонування університету, побутових умов студентів і викладачів, а також тих ресурсів, які забезпечували навчальний процес.

Окремий напрям історіографії пов'язаний із дослідженням гуситської доби та ролі університету в релігійно-політичних конфліктах початку XV ст. У цьому контексті особливе значення мають праці Говарда Камінські, зокрема “A History of the Hussite Revolution” та “The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters”. У цих дослідженнях університет постає не як пасивна жертва політичної кризи, а як активний учасник гуситського руху. Камінські звертає увагу на роль празьких магістрів у формуванні ідеології поміркованого гуситства, їхню участь у богословських суперечках, політичних процесах і виробленні аргументів на користь церковної реформи.

Для аналізу зв'язків між університетським середовищем і гуситським рухом важливими є також праці Я. Кеержа, зокрема дослідження “Mistři pražské university a kněží táborští”. У ньому розглядаються взаємини між магістрами Карлового університету та таборитським духовенством, що дозволяє краще зрозуміти внутрішню неоднорідність гуситського руху. Ця праця є важливою, оскільки показує, що університетська спільнота не була однорідною: у ній існували різні позиції щодо меж реформи, ролі церкви, богословської традиції та політичної радикалізації.

Окрему групу становлять праці, присвячені Кутногірському декрету 1409 р. і зміні балансу між університетськими “націями”. Особливо важливим є дослідження Ф. Шмахела “Das Kuttenger Dekret von 1409”, у якому простежено перехід від співіснування університетських націй до відкритого конфлікту. Ця проблема має ключове значення для розуміння подальшої історії університету, оскільки саме після Кутногірського декрету Карлів університет поступово втратив частину свого міжнародного характеру й дедалі більше перетворювався на чеський академічний осередок.

Для вивчення змісту навчання, факультету вільних мистецтв і трансмісії знань у пізньосередньовічній Богемії важливим є сучасне видання “Studying the Arts in Late Medieval Bohemia: Production, Reception and Transmission of Knowledge” за редакцією Л. Лічки та О. Павлічека. У цьому збірнику Карлів університет розглядається в контексті інтелектуальної культури, навчальних практик, поширення знань і функціонування факультету мистецтв. Праця О. Павлічека про факультет мистецтв у 1348–1419 рр. є особливо корисною для аналізу навчального середовища напередодні гуситських потрясінь.

Загальноєвропейський контекст середньовічної університетської освіти представлений у класичній праці Г. Рашдалла “The Universities of Europe in the Middle Ages”. Хоча ця робота була написана ще наприкінці XIX ст., вона залишається важливою для розуміння типових рис середньовічних університетів: корпоративної організації, ролі факультетів, системи ступенів, взаємин із церквою, студентської мобільності та моделей університетського самоврядування. Використання цієї праці дає змогу порівнювати Карлів університет із ширшою європейською університетською традицією.

Українська історіографія теми є значно менш розвиненою. В українському науковому просторі Карлів університет найчастіше згадується в енциклопедичних статтях, узагальнювальних працях з історії Чехії або в контексті гуситського руху. Важливим довідковим матеріалом є стаття С.

Віднянського в “Енциклопедії історії України”, де подано основні відомості про Карлів університет і його значення.

Новішою українською працею є стаття Д. Ільницького, присвячена заснуванню Карлом IV університету в Празі та його розвитку у 50–70-х рр. XIV ст. Її значення полягає в тому, що вона звертається саме до проблеми інституційного становлення Карлового університету та намагається розглянути його розвиток у контексті політики Карла IV. Поява таких досліджень є важливою, оскільки тема історії Карлового університету досі недостатньо представлена українською мовою.

Отже, історіографія теми є досить багатогою в чеській, німецькій та англійській науковій традиції, однак в українському науковому просторі вона залишається порівняно малорозробленою. Найкраще дослідженими є питання заснування університету, його правового статусу, організаційної структури, взаємин із церквою та ролі в гуситському русі. Водночас менш повно висвітленими залишаються питання студентського повсякдення, матеріальних умов навчання, побуту, дисципліни, дозвілля та щоденного функціонування університетської спільноти. Саме це робить доцільним подальше вивчення Карлового університету не лише як інституції, а і як живого соціального середовища середньовічної Праги.

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база дипломної роботи є різноманітною і дозволяє дослідити Карлів університет як у вимірі його інституційної історії, так і в контексті повсякденного життя університетської спільноти. Основу джерельної бази становлять опубліковані середньовічні документи, університетські статuti, акти ректорів, деканські книги, хронікальні матеріали, папські й королівські грамоти, а також пізніші наукові видання першоджерел. Важливо підкреслити, що значна частина цих матеріалів дійшла до дослідників не у вигляді безпосередніх

архівних рукописів, а через публікації XIX–XXI ст., які ввели ці документи до наукового обігу.

Найважливішу групу джерел становлять матеріали серії “*Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandeaе Pragensis*”. Це опублікований корпус документів з історії Карлового університету, який містить університетські акти, статuti, деканські записи, факультетські реєстри та інші матеріали, пов’язані з функціонуванням академічної корпорації. Ці видання є основними для реконструкції організаційної структури університету, правового статусу його членів, фінансових механізмів, навчальних процедур, умов допуску до іспитів, оплати лекцій, дисциплінарних практик і повсякденного життя студентів та викладачів.

Особливе значення має “*Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*”, виданий у Празі 1830 р. Цей корпус деканських записів факультету вільних мистецтв є одним із найцінніших джерел для дослідження внутрішнього життя університету. Він містить відомості про діяльність факультету, навчальні процедури, іспити, допуск студентів, присудження ступенів, фінансові питання та окремі рішення факультетської адміністрації.

До важливих джерел належать також “*Statuta et acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614*”, опубліковані Ф. Шмахелом і Г. Сілагі. Це сучасне наукове видання містить статuti й акти ректорів, які дають змогу простежити нормативне регулювання університетського життя, повноваження ректора, дисциплінарні норми, адміністративні практики та правові засади діяльності університетської корпорації.

Окрему групу становлять засновницькі й правові документи, пов’язані зі створенням Карлового університету. До них належать папська булла Климента VI “*In suprema dignitatis apostolicae specula*” від 26 січня 1347 р., засновницька грамота Карла IV 1348 р., а також інші документи, що визначали статус університету, його привілеї, автономію та місце в системі церковної і світської

влади. Ці джерела важливі для розуміння того, як університет отримав статус *studium generale*, які права були надані його викладачам і студентам, а також як формувалася його легітимність у межах Чеського королівства та Священної Римської імперії.

Важливим доповненням до правових джерел є матеріали “*Codex juris Bohemici*”, які дозволяють ширше розглянути правове середовище Чеського королівства XIV ст. Це джерело корисне для аналізу місця університету в системі державного управління, королівських привілеїв і правових норм, що регулювали взаємини між університетом, міською владою, духовенством і короною. Для дослідження зв’язків університету з папською владою важливими є також “*Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*”, зокрема матеріали, пов’язані з добою Климента VI.

Для розгляду гуситської доби особливе значення мають хронікальні матеріали, зокрема “*Chronicon Universitatis Pragensis*”, опублікований у збірнику “*Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen*” за редакцією К. Гефлера. Такі джерела дають змогу простежити сприйняття гуситських подій, кризу університету, роль академічної спільноти в релігійно-політичних конфліктах і зміну функцій університету під час воєн. На відміну від статутів або актових матеріалів, хроніки дозволяють побачити події в ширшому наративному контексті, хоча потребують критичного ставлення через можливу авторську тенденційність.

Окреме значення має автобіографія Карла IV “*Vita Caroli*”. Хоча цей твір не є джерелом безпосередньо про студентське життя чи внутрішню організацію університету, він важливий для розуміння політичного, культурного й особистого світогляду засновника Карлового університету. Через це його можна використовувати для характеристики ширшого контексту освітньої політики Карла IV та його прагнення піднести Прагу як центр влади, культури й освіти.

До джерел допоміжного характеру належать також матеріали, пов’язані з історією університетських будівель і колегій, зокрема згадки про дім Лазаря та

матеріали про Кароліnum. Вони є важливими для дослідження просторового виміру університетського життя: місць проживання, навчання, проведення лекцій і диспутів, а також матеріальної основи функціонування університетської спільноти.

Поряд із виданнями першоджерел у роботі використовуються довідкові та електронні ресурси. Офіційні матеріали Карлового університету, зокрема сторінки із засновницькою грамотою та історичними довідками, є корисними для уточнення хронології, назв документів і базових фактів. Довідкове значення мають також Encyclopaedia Britannica, The Catholic Encyclopedia, матеріали The Metropolitan Museum of Art, Czech Center Museum Houston та інші електронні ресурси. Водночас ці матеріали не становлять основи джерельної бази, а використовуються переважно як допоміжні.

Специфіка роботи з джерелами з історії Карлового університету пов'язана з кількома труднощами. По-перше, значна частина документів написана латиною, часто з використанням середньовічних скорочень, юридичних формул і термінів, характерних для університетської та церковної канцелярії. По-друге, частина джерел є фрагментарною і не завжди дає цілісний опис подій. По-третє, документи часто фіксують лише формальні рішення - статuti, акти, платежі, дозволи, заборони, списки осіб, - тому для їхньої інтерпретації необхідно зіставляти різні типи матеріалів між собою та з науковою літературою.

Отже, джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною для вивчення Карлового університету доби Середньовіччя. Її основу становлять опубліковані корпуси університетських документів, насамперед “*Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*”, “*Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis*” і “*Statuta et acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis*”.

РОЗДІЛ 2 ПЕРЕДУМОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЯ КАРЛОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ

2.1 Університети як освітні центри середньовічної Європи

До XIV століття освітній простір Європи зазнав суттєвих трансформацій. Період, який традиційно асоціюється в європейській історіографії з «темними віками», поступово поступився етапу економічного зростання, урбанізації та демографічного підйому. Розширення торговельних зв'язків, активізація культурного обміну та інтелектуальні контакти з арабо-персидським світом сприяли поверненню до античної спадщини та розвитку нових форм знання.

У цих умовах виникає новий тип освітніх інституцій - університети, які еволюціонували з церковних і монастирських шкіл. На відміну від останніх, вони пропонували систематизовану програму навчання, що включала «сім вільних мистецтв», право, теологію та медицину. Освітня модель базувалася на поділі дисциплін на тривіум (граматика, риторика, діалектика) та квадривіум (арифметика, геометрія, музика, астрономія), що формувало основу інтелектуальної підготовки середньовічного студента.

Важливою характеристикою університетів було їхнє тісне поєднання з католицькою церквою. Саме церковна організація забезпечувала циркуляцію знань, мобільність студентів і викладачів. Такий чинник як непоступність католицької церкви щодо питання адаптації богослужіння та церковних писань, на локальні мови, слугувало фактором уніфікації науки, оскільки кожна освічена людина мала знати одну єдину латину як мову освіти, що звісно посилювало обмін знаннями.

Отримання статусу *studium generale* вимагало найчастіше папської булли, що фактично включало університет до загальноєвропейської освітньої системи. Так загалом в руках церкви була легітимізація освіти, та прямий вплив на функціонування університету, оскільки без відповідних дозволів, звання бакалавра, магістра чи інші, були нелегітимні.

Церковна організація та університети, були об'єднані в один організм, таким чином церква могла часто займатися фінансуванням університету, окремих студентів, тощо. А університет займався постачанням вже освічених кадрів, до церкви, також не варто забувати, що основним факультетом середньовічних університетів, був теологічний.

Так, Париж, Болонья, Оксфорд та Монпельє представляють окремі приклади органічного виникнення університетів як зі старих освітніх центрів, так і через переміщення частини навчального закладу до іншого міста. Багато університетів виникли через так звану "сецесію", коли частина студентів та викладачів відокремлювалася від основного освітнього центру та переїжджала до іншого міста для заснування нового університету.¹

Фактор престижу теж був досить вагомим, оскільки для правителя пізнього середньовіччя назвати себе покровителем наук ставало дедалі престижніше, це показує як дедалі все частіше знатні роди Європи, контактують з освітніми центрами, наприклад Гамфрі, герцог Глостерський був відомим покровителем освіти, відомим став його дар, університету Оксфорда. До надходження дару Гамфрі, герцога Глостерського, університетська бібліотека Оксфорда мала лише близько двадцяти книг. Передання понад 281 рукописної книги фактично багаторазово збільшило її фонд.

Середньовічні університети були привабливими не лише для знаті, а й для заможних нетитулованих родин, оскільки давали можливість здобути освіту, кар'єрні перспективи та суспільний престиж. Пожертви на користь університетів також ставали способом публічного самоствердження: ім'я благодійника могло фіксуватися в університетських документах і зберігатися в пам'яті академічної спільноти.

Популярною була Болонська структура, коли гільдія студентів брала на себе відповідальність за управління та контроль над університетом, та суди над

¹ 16.Rashdall H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Oxford, 1895. P. 32.

студентами. Гільдія сама наймала професорів і навіть мала право штрафувати їх за будь-які недоліки чи помилки в навчанні. Водночас болонська університетська модель сформувалася не в ранньому, а у високому Середньовіччі, передусім у XII–XIII ст. Її особливістю була значна роль студентської корпорації в управлінні університетом.

2.2 Карл IV і фундація університету в Празі: передумови

Заснування Карлового університету у 1348 році було безпосередньо пов'язане з політикою імператора Священної Римської імперії та короля Богемії Карла IV Люксембурзького, який розглядав створення власного університету не лише як фактор підвищення престижу та освітній проєкт, але і як важливий інструмент зміцнення політичного, культурного та релігійного авторитету Чеського королівства, як власного наслідного володіння.

Майбутній імператор народився в Празі, названий Вацлавом в честь свого діда по матері, від Богемського правителя Яна Сліпого, та доньки останнього короля з династії Пржемысловичів - Єлизавети Богемської.

Батько маленького Вацлава, мав не дуже добрі стосунки з його матір'ю тому, вже у віці семи років його відправляють до Паризького королівського двору, де під час конфірмації, він приймає ім'я в честь свого дядька короля Франції Карла Красивого, і що не зовсім звично залишає це ім'я на все подальше життя.

З 7 років, майбутнього імператора навчають грамоти, за особистим наказом короля Франції, одним з його викладачів наприклад є майбутній Папа Клемент VI. Тут малолітній Карл, знайомиться з потужним науковим центром Парижа, саме тут скоріше за все вивчає латину, та отримує знання про організацію освітніх центрів та корисні зв'язки, які знадобляться йому в подальшому.

Далі у Карла, через обставини, що не повністю залежали від нього, не вдається закріпитися в італійських володіннях, куди помістив його батько. Вже

через 11 років своїх подорожей, у віці приблизно 17 років, Карл IV зупиняється у Богемії де отримує від батька титул Маркграфа Моравії і починає керувати місцевими землями.

Королівський домен у Богемії, теж був в занепаді, майже всі королівські землі були закладеними, фактично відданими в ренту на вигідних для місцевої знаті умовах. Карл же значно посилює значення королівського домену, займається розвитком місцевої економіки, посиленням контролю за територіями, боротьбою зі свавіллям місцевою знатті, тощо.

Для місцевих жителів, Карл сприймався і буде сприйматися в подальшому, не як зовнішній керівник, а саме як місцевий політик, оскільки на відміну від свого батька, має цілком чинні наслідкові претензії на Богемське Королівство, від свого діда, який був останнім королем з місцевої династії Пржемисловичів.

Проте, перша проблема з якою стикається Карл, це невдоволення місцевої знаті, яка значно вільніше себе почувала при керівництві його батька і мала значно більший вплив на місцях. Через високий вплив в регіоні, Ян Сліпий боїться можливостей свого сина, та забирає в Карла “посаду”. Сам Карл, звинувачує у цьому “злих людей”, які “шукаючи власної вигоди, - здобули вплив на нашого батька проти нас”². Залишивши Карлу доволі символічні володіння, Ян Сліпий повертає стару систему, зі збором фіксованої суми одним з місцевих васалів та виплати її Королю, що звичайно не зовсім ефективно.

Наступний період життя майбутнього імператора можна рахувати як, введення в велику імперську політику, Карл знайомиться з надскладною політикою італійських земель, підтримує зв'язки з духовенством, воює та придушує повстання місцевої знаті в Богемії, загалом набирається політично-управлінського досвіду.

Це дозволяє пояснити мету, таких великих вкладень саме в королівство Богемія, Карл стає імператором, коли імперія, вже фактично повністю

² Carl IV, Karoli IV imperatoris Romanorum Vita ab eo ipso conscripta, Capitulum VIII

роздроблена, феодали мають значні привілеї на власній території, та жадають, ще більших. В такій системі, Карл приймає рішення закріпити привілейований стан своєї династії в таких відносинах, а він може в першу чергу підтримуватися сильними та престижними наслідковими володіннями.

Тому економічний розвиток закріплюється у 1344 році, а саме Празьке Єпископство отримує статус Архієпископства, Карл послідовно наслідує своєму батьку, отримуючи його титули, а також стає Імператором Священної Римської Імперії за підтримки свого товариша Папи Клементя VI.

Статус Празького Архієпископства вирішується закріпити, заснуванням університету, що був церковною корпорацією. В двох найважливіших документах щодо заснування університету, про які детальніше буде сказано нижче, а саме Папська булла та грамота Карла IV від 7 квітня 1348 року, буде звертатися увага на економічну спроможність регіону, та загальне багатство земель якими володіє Карл, це зазначено як один з факторів для дозволу на заснування університету.³

На тлі всього вище переліченого, поява університету у місті стала лише питанням часу, враховуючи вагомий розвиток Праги під керівництвом імператора Карла IV.

2.3 Етапи становлення Карлового університету

Заснування Карлового університету, супроводжується трьома документами, що затверджують його статус.

Перший з них, це текст проголошений в Авіньйоні 26 січня 1347 року, написану за зразком булли для Паризького університету яка дозволяла створення в Празі вищого навчального закладу з можливістю викладання будь-яких наук.

А вже на першому скликанні Карлом IV генерального сейму, 7 квітня, 1348 року, проголошується та сама грамота про заснування Карлового університету.

³ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandee Pragense, том II, частина I, Прага, 1834, № I, с. 219–222.

В ній затверджується ідея створення університету, а також надання привілеїв університету аналогічних Паризькому та Болонському. - “Усіх і кожного доктора, магістра й школяра, у їхньому русі, перебуванні та діяльності на будь-якому факультеті, звідки б вони не прибули, - коли вони приходитимуть, перебуватимуть і повертатимуться, - ми беремо під особливий захист і охорону нашої величності. Ми даємо кожному тверду впевненість, що всі привілеї, імунітети й свободи, якими доктори й школярі за королівською владою зазвичай користуються і насолоджуються як у Паризькому, так і в Болонському університетах, ми щедро надаємо всім і кожному, хто захоче туди прийти, і забезпечимо, щоб усі й кожен непорушно їх дотримувалися.”.

14 січня 1349 року, Карл видає Ейзенахський диплом, що затверджує попередньо надані привілеї та дозволи, а також, що важливо офіційно закріплює суверенітет університету від будь якої знаті та вельмож, та надає королівський захист, відтепер втручання в університетські справи ззовні, могло спричинити втручання королівської влади .

Після отримання папської булли університет стає не тільки “*Studium generale*”, але й отримує право викладати всюди “*licentia ubique docendi*”, що вказувало на його загально-католицький навчальний характер та відкритість для студентів з різних країн та регіонів, а Ейзенахський диплом закріплював, всі привілеї та статус університету в межах СРІ.

30 липня, 1366 року Карл, видає ще одну грамоту, якою засновує та називає своїм іменем “Карлову колегію”. Де прослідковується перша на сьогодні особливість Карлового університету, це значення факультету семи вільних мистецтв, якому приділяється особлива увага у згаданому тексті, де з 12 магістрів, 10 займались навчанням вільних мистецтв - “З них двоє мають бути такими, щоб могли читати лекції з богослов’я і справді їх читали: один - з Біблії, а другий - з книг “Сентенцій”. Інші десятеро мають вивчати святе богослов’я для піднесення правовірної віри, слави й честі всемогутнього Бога. А щоб до таких студій святого вчення був тим легший і корисніший доступ, чим більше юні уми

будуть витончені в тонкощах мистецтв, ми постановляємо особливим рішенням і цим едиктом короля Богемії встановлюємо, що згадані десятеро мають викладати й читати лекції з вільних мистецтв у шкільний спосіб, згідно зі звичаєм загальних університетів, у відповідні часи.”

Після оголошення відповідного статуту факультет призначав йому одного з активних магістрів-регентів, перед яким протягом наступних десяти днів у святковий день після обіду претендент мав відповісти на одну квестію. На цій процедурі мали бути присутні магістри, які могли ставити заперечення. Далі протягом наступних десяти днів претендент мав диспутувати дві квестії у святковий день після обіду, попередньо повідомивши про них усіх магістрів-регентів через факультетського педеля, якому сплачував два гроші за виконання цієї послуги. Після цього протягом наступних десяти днів він знову мав диспутувати у такий самий спосіб, а ще через десять днів - прочитати коротку лекцію з однієї з книг факультету мистецтв, визначити при ній дві квестії в присутності магістрів і вислухати опонентів.

Після виконання цих вимог претендент приходив на спеціально скликане зібрання факультету, де мав засвідчити свій ступінь і добру поведінку. Якщо він подобався більшості членів факультету мистецтв, його приймали до спільноти; якщо ні - відпускали. Прийнятий магістр мав сплатити факультетові стільки, скільки сплачував кожен новий магістр цього університету, а також чотири гроші педелеві. В іншій постанові було уточнено, що такий магістр з іншого університету не мав випереджати місцевих ліценціатів, які ще очікували промоції. Отже, факультет визнавав зовнішні академічні ступені, але не автоматично: кандидат мав пройти перевірку, публічно продемонструвати свою підготовку, витримати диспутаційні випробування й бути прийнятим рішенням більшості факультету.

Факультетська структура Карлового університету відповідала класичній моделі середньовічного *studium generale* і включала чотири факультети: вільних мистецтв, теології, права та медицини. Проте цей поділ не означав рівності

факультетів за чисельністю чи функціональним значенням. Факультет вільних мистецтв був базовою і наймасовішою ланкою університетської освіти, оскільки саме тут студенти здобували початкову інтелектуальну підготовку, необхідну для подальшого навчання на вищих факультетах - теологічному, правничому або медичному.

Теологічний факультет мав найвищий престиж у середньовічній академічній ієрархії, оскільки був пов'язаний із церковною доктриною, підготовкою богословів і освіченого духовенства. Правничий факультет мав виразне практичне значення, насамперед через вивчення канонічного права, потрібного для церковної адміністрації та судочинства.

В 1372 році, з новими виборами ректора стається конфлікт, який назрівав і раніше, оскільки в засновницьких документах Карл IV, при наданні прав, привілеїв та організаційних засад, звертається до Паризького та Болонського університетів. Ці два університети мали дещо різний підхід, до управління університетською корпорацією, тому конфлікт між правничою корпорацією та іншими трьома факультетами Карлового університету був пов'язаний передусім із питаннями управління й університетської автономії. Правники тяжіли до болонської моделі, де значну роль у самоуправлінні мали студенти-юристи, тоді як факультети вільних мистецтв, теології та медицини орієнтувалися радше на паризьку модель із сильнішою роллю магістрів і єдиного ректора.⁴ У 1372 р. цей конфлікт завершився оформленням окремої правничої корпорації - *universitas juristarum / canonistarum* - у межах празького *studium generale*, проте з власним ректором та управлінням.

В цьому ж документі університет отримує перше корпоративне нерухоме майно та постійний дохід. А саме будинок Лазаря з усіма прилеглими територіями, на межі іудейського кварталу, за церквою Святого Миколая, а також у володіння університету були передані декілька сіл - "Почерніце,

⁴ KRAFL, Pavel. Canonical Jurisprudence in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages // *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 2023. Vol. 71, No. 3. P. 434–435

Драгельчиці, Унегоз, Неначовіце, Голоноги з млинами, луками, чагарниками, а також у селі Трусс біля Почерніце - п'ять кіп грошів щорічного чиншу”.⁵

До 1366 р. Карлів університет не мав сталого центрального приміщення: навчання й університетські зібрання відбувалися в різних церковних і приватних просторах, зокрема в будинку біля монастирів св. Франциска і бл. Агнеси.

Згодом в будинку Лазаря, стає тісно, та організація колегіума перебирається до значно більшого приміщення, у 1386 році, університет офіційно отримав володіння Яна Ротлева, великий комплекс будівель, напроти церкви Святого Галла, вони стали основною частиною комплексу Каролінум на тривалий період часу. ⁶Офіційний лист з королівською печаткою тільки підтверджує надії наступного короля, Вацлава IV задовольнити потреби студентів та магістрів - “Ми прямо вказуємо і непорушно визначаємо королівським указом, що згадані магістри та студенти, а також Карлова колегія повинні мирно володіти і проживати в цьому будинку Ротлева з усіма правами, привілеями, честями та звичаями, якими вони раніше володіли будинком Лазаря. Нехай всі перешкоди та втручання будуть усунені.”

Кожна нація мала рівні права в питаннях управління університетом, тобто мала по одному голосу на голосуванні. Нація захищала майнові права своїх членів, виступаючи за їхні інтереси, особливо в разі перешкод у здобутті вченого звання вчасно або при обранні на університетську посаду. Студенти приєднувалися до системи зв'язків, що називалися корпораціями.

Важливим елементом ранньої організації Карлового університету була посада ректора. У середньовічному університеті ректор не був адміністратором у сучасному розумінні, а виступав виборним головою університетської корпорації, який представляв її правовий і дисциплінарний авторитет. Уже в

⁵ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, том II, частина I, Прага, 1834, № I, с. 233.

⁶ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus II, Pars I. Prague, 1834. S. 266–268.

ранніх університетських постановах підкреслювалося, що в Карловому студіумі має існувати один ректор і одна університетська корпорація, а магістри, доктори й студенти повинні були визнавати його владу та складати йому присягу послуху.

Першим історично засвідченим ректором Карлового університету вважається Генріх з Етвата / Пренцлау (*Henricus de Etwat de Primislavia*), який у джерелі 1366 р. названий *rector universitatis Pragensis* і водночас студентом канонічного права. Ця згадка є показовою, оскільки демонструє, що ректорська посада формувалася всередині самої академічної корпорації й була пов'язана не лише з управлінням, а й з університетським правовим статусом. Подальші статuti деталізували процедуру виборів ректора, його присягу, отримання печатки й обов'язок діяти на користь “доброго стану” університету. Тільки згодом у 1461 році з'явиться окремий розділ “*Acta rectorum universitatis Pragensis*”, в якому можна буде чітко прослідковувати ректорів університету.

Центральною фігурою університетського самоуправління був ректор. Статuti Карлового університету визначали порядок його обрання: кожна з чотирьох університетських націй брала участь у виборчій процедурі, а після обрання ректор приймав посаду, отримував печатку ректорства та статuti університету і складав публічну присягу.⁷ У присязі він зобов'язувався дбати про “добрий стан” студіуму й університету, дотримуватися вже ухвалених статutів, забезпечувати їх виконання всіма членами корпорації та захищати університетські права.⁸

Важливим проявом автономії була також власна ректорська юрисдикція. Статuti прямо зазначали, що ректор мав звичайну юрисдикцію над усіма підлеглими університету у цивільних справах і справах про образи чи кривди. Він міг розглядати й вирішувати справи без складної судової процедури, якщо

⁷ *Statuta Universitatis Pragensis nunc primum publici juris facta* / ed. A. Dittrich, A. Spirk. Prague: Typis J. Spurny, 1845. S. 4–5.

⁸ *Statuta Universitatis Pragensis*. Prague, 1845. S. 5.

тяжкість справи не вимагала іншого порядку. Крім того, член університету, записаний до корпорації й пов'язаний присягою, не мав права тягнути іншого такого самого члена до суду інакше, як перед ректором університету.

Ректорський суд мав і власні дисциплінарні механізми. Якщо викликана ректором або віцеректором особа не з'являлася, статuti передбачали поступове накладення штрафів, а в разі тривалої непокори - публічне відсторонення від лекцій і навіть виключення з "тіла університету" як непридатного члена корпорації.⁹ Водночас у складніших справах ректор не діяв повністю одноосібно: йому допомагали радники, обрані від університетських націй, а у важливих питаннях могло скликатися університетське зібрання або рада університету.¹⁰ Таким чином, судова влада ректора поєднувалася з колегіальними елементами управління.

Згідно зі статутами факультету вільних мистецтв Карлового університету, на факультеті існувала одна посада декана, якого обирали магістри, що належали до активного викладацького складу, тобто *actu regentes*. Вибори декана мали відбуватися двічі на рік: близько свята святого Галла, що припадало на середину жовтня, та близько свята святого Георгія, тобто наприкінці квітня. Таким чином, зміна декана була пов'язана з річним ритмом навчального життя факультету.

Вибори здійснювалися відкритими голосами, а чинність обрання визначалася більшістю голосів присутніх магістрів. Магістр, який не з'являвся в призначену для виборів годину, втрачав право голосу і не міг оскаржувати рішення інших. Обраний у такий спосіб декан був зобов'язаний прийняти посаду; у разі відмови він мав сплатити штраф у розмірі однієї копи грошів того ж дня, без права на відстрочку.

Після обрання декан складав присягу перед найстаршим магістром факультету, обіцяючи сумлінно виконувати свої обов'язки. Він також не мав

⁹ *Statuta Universitatis Pragensis*. Prague, 1845. S. 6–7.

¹⁰ *Statuta Universitatis Pragensis*. Prague, 1845. S. 10–11.

права прикладати печатку факультету до жодного документа без повної згоди чотирьох магістрів, спеціально обраних факультетом для цієї функції. Це свідчить, що влада декана не була одноосібною: навіть використання факультетської печатки контролювалося колегіально.

Після цього магістри, які перебували в університеті й бажали бути або вважатися *actu regentes*, склали обіцянку декану. Вони зобов'язувалися з'являтися на його особистий виклик або через факультетського нунція, не залишати ради чи збори без спеціального дозволу декана, визнавати його рішення щодо втрати права голосу у випадку порушення встановлених вимог, а також зберігати таємниці, розголошення яких декан заборонив. Отже, статuti показують декана не лише як адміністративного представника факультету, а як посадову особу, що забезпечувала дисципліну, порядок скликання магістрів, контроль над печаткою та внутрішнє самоуправління факультетської корпорації.

Організація Карлового університету поєднувала загальноєвропейські університетські зразки - передусім паризький і болонський - із потребами Чеського королівства. Його структура спиралася на папське й королівське підтвердження, корпоративну автономію, поділ на факультети й нації, виборну ректорську владу та поступове формування матеріальної бази через колеґії, будинки й земельні доходи.

РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІОНУВАННЯ КАРЛОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ

3.1 Засади освітнього процесу в університеті

Розглядаючи зміст і методи навчання в Карловому університеті, важливо враховувати, що середньовічний університет був не лише місцем передавання знань, а й організованою академічною корпорацією. Тому навчальний процес визначався не випадковим набором дисциплін, а факультетською структурою, системою академічних ступенів, статутними нормами та загальноєвропейськими традиціями університетської освіти. У Празі ця модель була реалізована через чотири факультети, серед яких факультет вільних мистецтв виконував базову й наймасовішу функцію, тоді як теологія, право та медицина становили вищі спеціалізовані напрями навчання.

Академічна ієрархія Карлового університету будувалася навколо поступового здобуття університетських ступенів. Початковим статусом був *scholaris* або *studens*, тобто школяр або студент, який ще не мав академічного ступеня. Першим ступенем був *baccalaureus*, після якого студент міг продовжувати навчання й готуватися до вищих форм академічного визнання. На факультеті вільних мистецтв головним завершальним ступенем був *magister artium*, тоді як на вищих факультетах - теології, права й медицини - важливу роль відігравали ступені ліценціата та доктора. Папська булла 1347 р. пов'язувала здобуття ступеня з отриманням *licentia docendi*, тобто права навчати інших, що робило академічний ступінь не лише знаком освіти, а й юридичним дозволом на викладацьку діяльність.

Одноставним рішенням магістрів ради факультету мистецтв було також ухвалено постанову про прийняття до празької факультетської спільноти магістрів, які здобули ступінь в іншому університеті. Той, хто бажав бути прийнятим до спільноти магістрів факультету мистецтв, після офіційної інтитуляції до університету мав звернутися до декана з проханням скликати зібрання для розгляду його прийняття. На цьому зібранні претендент повинен

був засвідчити своє магістерство у семи вільних мистецтвах і письмово, за власною совістю, подати перелік книг, які він слухав або читав.

Навчання на теологічному факультеті було найтривалішим серед університетських студій. У празькій традиції воно, за реконструкцією дослідників, тривало близько дванадцяти років: приблизно шість років вело до бакалаврського рівня, а наступні шість - до вищого ступеня магістра або доктора теології. Теологічна підготовка передбачала студіювання Святого Письма, богословської традиції та насамперед “Сентенцій” Петра Ломбардського, які були одним із головних навчальних текстів середньовічної університетської теології.

Система теологічних ступенів мала кілька послідовних етапів. До бакалаврських градусів належали *baccalaureus cursor*, *baccalaureus biblicus*, *baccalaureus sententiarius* і *baccalaureus formatus*. Вони відповідали поступовому входженню студента до викладацької та диспуатаційної практики факультету: від читання біблійних текстів до роботи з “Сентенціями” і участі в публічних академічних актах. Вищими ступенями були *licentiatus*, *magister* або *doctor theologiae*. Ліценціат засвідчував отримання права викладати, а ступінь магістра чи доктора теології становив найвищий рівень академічної кваліфікації на богословському факультеті.

Важливим принципом організації середньовічного університету було факультетське самоуправління. Факультети не лише об’єднували викладачів і студентів певного напрямку, а й поступово виробляли власні статuti, обирали деканів, регулювали порядок лекцій, диспутів, іспитів та присудження академічних ступенів. Через факультетські зібрання, деканів і участь у загальноуніверситетському управлінні вони впливали на функціонування університетської корпорації загалом. Контроль за навчанням у цьому контексті здійснювався не через сучасні механізми оцінювання якості чи зворотного зв’язку, а через дотримання статутних норм, перевірку підготовки студентів,

участь у диспутах, процедури промоції та дисциплінарну владу факультетських і загальноуніверситетських органів.

Однією з ключових ознак інституційного оформлення Карлового університету було його самоврядування. Уже фундаційна грамота Карла IV від 7 квітня 1348 р. поширювала на докторів, магістрів і школярів усіх факультетів королівський захист, а також привілеї, свободи й прерогативи, подібні до тих, якими користувалися члени Паризького та Болонського студіумів.¹¹ Це означало, що університетська спільнота розглядалася не просто як група учнів і викладачів, а як окрема корпорація, що мала власні права, внутрішній порядок і представницькі органи.

Навчальний процес у Карловому університеті був організований навколо читання авторитетних текстів, їх пояснення, диспутаційної практики та поступового здобуття академічних ступенів. Особливо добре це простежується на матеріалі факультету вільних мистецтв, який у ранній історії Карлового університету був базовою та наймасовішою ланкою університетської освіти. Саме тут студент отримував інтелектуальну підготовку, необхідну для подальшого переходу до вищих факультетів - теології, права чи медицини.

Основною формою навчання залишалася лекція, однак у середньовічному університеті вона не була лекцією в сучасному значенні. Вона передусім означала читання, пояснення й коментування навчального тексту. У документах факультету вільних мистецтв видно, що факультет намагався контролювати не лише сам факт викладання, а й якість та легітимність коментарів. Уже в постанові 1367 р. магістри скаржилися на безлад у поширенні навчальних пояснень: окремі школярі самовільно проголошували або переписували неперевірені тексти, приписуючи їх авторитетним магістрам. Щоб уникнути помилок і шкоди для студентів, факультет постановив, що власні пояснення до книг факультету мистецтв могли давати магістри, тоді як бакалаври щодо

¹¹ Karolus, Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex, Littera foundationis Universitatis Carolinae Pragensis. 7. Aprilis 1348

складних книг, зокрема Арістотеля, мали користуватися перевіреними поясненнями відомих магістрів Карлового, Паризького чи Оксфордського університетів. Простий школяр взагалі не мав права самостійно проголошувати навчальні тексти без доручення магістра.

Отже, празька лекційна практика була тісно пов'язана з авторитетом книги та авторитетом магістра. Водночас факультет прагнув уникнути хаотичного викладання, коли кожен регент-магістр міг починати будь-яку книгу в будь-який час. У постановах факультету зазначалося, що така практика шкодила студентам, бо вони не завершували розпочаті курси, а також створювала суперництво між магістрами, які намагалися читати популярніші книги, щоб зібрати більше слухачів. Тому було встановлено, що ординарні лекції мають щороку розпочинатися після свята святого Луки, а книги Арістотеля разом із геометричними, арифметичними, астрономічними та музичними текстами мали розподілятися між регентами за рішенням факультету.

Це свідчить, що навчальна програма не була повністю довільною. Факультет контролював розподіл навчальних книг, строки їх читання, порядок вибору ординарних курсів і навіть можливість конкуренції між магістрами. Якщо магістр брався за ординарну книгу, він мав її продовжувати й не міг самовільно передавати іншому без згоди декана або факультету. Такі постанови показують, що в Карловому університеті існувала не сучасна “програма навчання”, але вже була розвинена система факультетського контролю за тим, які тексти, ким, коли і в якому порядку мали викладатися.

Поряд із лекціями важливе місце займали додаткові пояснення та вправи. У джерелах трапляється поняття *declaratio*, яке можна розуміти як пояснювальне заняття або додатковий розбір матеріалу. Постанова 1400 р. показує, що такі пояснення могли проводити магістри й бакалаври, причому в різний час і з різних тем. Водночас факультет обмежував їх, щоб вони не підміняли офіційні лекції чи вправи, не перевантажували студентів і не відсікали бідніших школярів від навчання. Особливо важливо, що такі пояснення не могли відбуватися під час

ординарного диспуту, а якщо фактично перетворювалися на лекцію або вправу, то мали підпорядковуватися відповідним статутним правилам.

Найважливішою формою активного навчання був диспут. Якщо лекція вводила студента в авторитетний текст, то диспут навчав працювати з питанням, аргументом, запереченням і відповіддю. У статутах факультету вільних мистецтв окремо регулювалися ординарні диспути. У постанові 1374 р. магістри підкреслювали, що недбале пропускання ординарного диспуту шкодить честі й репутації магістрів та користі школярів. Тому було встановлено, що кожен магістр у своєму порядку має диспутувати особисто або, якщо має законну причину, забезпечити заміну іншим магістром за відома декана. За пропуск диспуту передбачався штраф.

Зміст диспуту був формалізований. У постанові про спосіб ординарного диспутування зазначалося, що ординарний диспут мав тривати до вечірньої години, а президент диспуту не повинен був давати більше трьох софізмів. При кожному софізмі могли бути три учасницькі позиції: один учасник мав стверджувати, другий - заперечувати, третій - сумніватися. Це дуже добре демонструє навчальну функцію диспуту: студент або молодший член факультету мав не просто повторити авторитетний текст, а навчитися розгортати аргументацію з різних позицій.

Диспутаційна практика була також пов'язана з академічною кар'єрою. У постановах факультету вказувалося, що після отримання бакалаврату кандидат на магістерський іспит мав брати участь у диспутах магістрів, причому відповідати на питання як в ординарних, так і в екстраординарних диспутах. Це означає, що диспут був не додатковою вправою "для бажаючих", а частиною механізму академічної підготовки й перевірки. Через диспути студент поступово входив до культури схоластичної аргументації, без якої неможливо було просуватися до вищого ступеня.

Окремо варто згадати навчальні вправи, пов'язані з логікою, філософією та "софістикою". У постановах факультету зазначалося, що вправи могли

проводитися щоденно, крім суботи, яка була зарезервована для ординарних диспутів і факультетських рад. Для моральної й природної філософії передбачалися вечірні години, а для логіки - передобідній час. Водночас у визначені години вправ заборонялося читати лекції, а поза цими годинами - проводити вправи; також один магістр не мав проводити більше двох вправ на день. Це свідчить про досить чітке розмежування лекцій, вправ і диспутів у повсякденному академічному ритмі факультету.

Найурочистішою формою диспутаційної культури були кводлібети - диспути "про що завгодно". Проте в празькій практиці вони не були хаотичною вільною дискусією. Джерело показує, що факультет вільних мистецтв спеціально регулював порядок організації *disputatio de quolibet*. Декан мав скликати загальні збори всіх магістрів факультету - як регентів, так і нерегентів - щоб з'ясувати, хто готовий узяти на себе обов'язок диспутувати "про що завгодно". Якщо кандидатів було кілька, факультет мав обрати старшого; якщо ніхто не зголошувався, магістрів збирали знову, і диспутанта могли обрати примусово. Обраний магістр брав на себе обов'язок провести кводлібет під загрозою грошового штрафу, а факультет забезпечував йому належну винагороду.

Таким чином, лекції, пояснення, вправи, ординарні диспути й кводлібети становили єдину систему навчання. Карлів університет не обмежувався пасивним засвоєнням текстів. Студент мав навчитися слухати лекцію, працювати з авторитетним коментарем, брати участь у вправах, відповідати на питання, заперечувати, сумніватися й захищати позицію. Саме тому результатом навчання був не лише обсяг прочитаних книг, а здатність діяти в межах університетської культури аргументації. Водночас усі ці практики були інституційно впорядковані: факультет визначав, хто може читати й коментувати тексти, коли починаються ординарні лекції, як розподіляються книги, хто зобов'язаний диспутувати, як організовується кводлібет і які санкції застосовуються за порушення навчального порядку.

20 квітня 1367 р. на повному зібранні факультету мистецтв Карлового університету було ухвалено постанову *De modo pronuntiandi*, що регулювала порядок проголошення й диктування навчальних пояснень. У ній зазначалося, що через діяльність неконтрольованих *pronuntiatores* виникали численні безладдя й помилки, які могли завдати великої шкоди студентам факультету мистецтв і спричинити скандал не лише для факультету, а й для всього університету. Джерело пояснює, що окремі школярі самовільно проголошували те, що хотіли й коли хотіли, давали до записування неперевірені та невідомі тексти, що містили багато помилок, і фальшиво приписували їх авторитетним магістрам, аби привабити більше слухачів. Прагнучи припинити цю зловживальну практику й подбати про користь студентів, факультет після зрілого обговорення та одностайної згоди постановив, що кожен магістр може давати власні *dicta* до будь-якої книги факультету мистецтв особисто або через придатного проголошувача. Також магістр міг проголошувати тексти інших магістрів, якщо вони були складені відомими магістрами Карлового, Паризького або Оксфордського університетів, за умови попередньої ретельної перевірки тексту й вибору компетентного проголошувача. Бакалаврам заборонялося давати власні пояснення до книг Арістотеля та інших складних книг; вони могли проголошувати лише перевірені пояснення авторитетних магістрів, причому особисто й після перевірки деканом через одного з магістрів. Простий школяр не мав права нічого проголошувати без доручення магістра, інакше йому загрожувало позбавлення лекцій та виключення зі спільноти факультету.

Зі статутної традиції факультету вільних мистецтв Карлового університету видно, що наприкінці XIV ст. відбувалося впорядкування його внутрішньої документації. Магістр Матвій з Легниці, обраний деканом факультету мистецтв 9 жовтня 1389 р., у 1390 р. здійснив ревізію статутів і переписування попередніх факультетських записів до *Liber decanorum*. Ідеться не стільки про створення

цілком нових правил, скільки про редагування, систематизацію та впорядкування старішої статутної традиції факультету.¹²

На факультеті вільних мистецтв існувала посада декана, якого обирали з-поміж активно викладаючих магістрів (*actu regentes*), тобто тих, хто реально здійснював навчальний процес і читав установлені курси. Вибори декана відбувалися двічі на рік: уперше - у дні, наближені до свята святого Галла, яке припадало на 16 жовтня і пов'язувалося з початком більшого навчального періоду; вдруге - біля свята святого Георгія, 23 квітня, що відповідало початку меншого навчального періоду. Процедура виборів мала корпоративний характер: у ній брали участь присутні магістри факультету, а сам процес відбувався публічно, за участі факультетського нунція, який забезпечував належне повідомлення й організацію зібрання. Якщо більшість присутніх магістрів підтримувала кандидата, його обрання вважалося чинним.

Також перевірялося, чи кандидат публічно відповідав у диспутах магістрів щонайменше шість разів, зокрема не менше трьох разів - в ординарних диспутах, оскільки це належало до обов'язкових умов допуску до ступеня. Якщо з'ясовувалося, що всі необхідні вимоги виконані, кандидат разом зі своїм магістром залишав засідання, а члени факультету обговорювали, чи існують обставини, які могли б перешкодити його підвищенню. Якщо таких перешкод не виявляли, магістр представляв кандидата деканові або, за відсутності декана, найстаршому магістрові, засвідчуючи його придатність до отримання ступеня. Після цього декан приймав кандидата й допускав його до складання присяги відповідно до факультетських статутів.

Публічний акт підвищення до ступеня бакалавра також мав чітко визначений порядок. Коли кандидат приходив на цей акт, його магістр пропонував йому софізм, який той мав розв'язати, перебуваючи серед інших студентів і у звичайному одязі. Після цього факультетський педель наказував

¹² Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus I. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. S. 265.

йому підвестися, одягнути бакалаврський одяг і сісти між бакалаврами. Далі магістр пропонував кандидатові квестію (*quaestio*), яку він мав розв'язати у встановленій формі. Після виконання цієї частини педель наказував йому виголосити останні присяги відповідно до статутів, а магістр оголошував його бакалавром і надавав йому відповідний ступінь.

Окрема постанова від 14 січня 1380 р. була спрямована на контроль за чесністю виконання квестії. Вона забороняла особам, які прагнули ступеня магістра, ліценціата або бакалавра, під час розв'язання квестії таємно користуватися запискою або книгою. Через вісім днів магістри факультету одностайно постановили, що порушник цієї заборони має сплатити факультету штраф у розмірі одного флорина. Це свідчить, що публічне розв'язання квестії розглядалося не як формальність, а як реальна перевірка підготовки кандидата й його здатності самостійно діяти в межах схоластичної аргументації.

Щоб до ступеня магістра не просувалися особи поганої слави, недисципліновані або недостатньо відомі університетській спільноті, факультет вільних мистецтв Карлового університету встановив перелік навчальних текстів, які кандидат мав попередньо прослухати. Екзаменатори не повинні були допускати до магістерського іспиту того, хто повністю не прослухав визначений корпус книг: усі книги “великої фізики”, логіку Арістотеля, його етичні, політичні й економічні твори, шість книг Евкліда, теоретичну “Сферу”, певний матеріал із музики та арифметики, загальну перспективу, а також трактати Арістотеля “Про відчуття і відчуване” та “Про сон і неспання”. Отже, факультет контролював не лише саму процедуру іспиту, а й попередню освітню траєкторію кандидата, вимагаючи від нього підтверженого проходження корпусу філософських, логічних, математичних і природничих текстів.

Окрема постанова факультету мистецтв регулювала порядок проведення ординарного диспуту. Згідно з нею, ординарний диспут мав тривати до години вечірні, а президент диспуту не повинен був розподіляти більше трьох *sophismata*. Загальна кількість учасників-софістів не мала перевищувати дев'яти,

тобто на кожен софізм припадало по три учасники: один займав позицію ствердження, другий - заперечення, а третій - сумніву. Така процедура показує, що диспут був формалізованою навчальною вправою, спрямованою на вироблення різних типів аргументації.

Також факультет ухвалив постанову про порядок початку й розподілу ординарних лекцій. Нові ординарні лекції мали щороку починатися наступного дня після свята святого Луки. Магістри повинні були так організовувати читання старих, тобто вже розпочатих, книг, щоб завершити їх до початку нового лекційного циклу. Якщо ж магістр не міг завершити розпочату книгу вчасно, він не мав права продовжувати її читання без згоди факультету. Водночас книги Арістотеля, а також геометричні, арифметичні, астрономічні й музичні тексти мали розподілятися між регент-магістрами або тими, хто бажав регентувати в цьому році, за рішенням факультету. Отже, факультет контролював не лише сам факт проведення лекцій, а й час їх початку, завершення попередніх курсів і розподіл основних навчальних книг між викладачами.

Також статут передбачав, що на перший день вересня всі книги Арістотеля разом із книгами з геометрії, арифметики, астрономії та музики мають бути розподілені між регент-магістрами або тими, хто бажав регентувати в цьому році. Розподіл мав здійснюватися відповідно до рішення магістрів або згідно з попереднім вибором, якщо такий вибір був зроблений до початку року. Це правило мало забезпечити належне завершення ординарних лекцій і впорядкувати навчальний цикл факультету. Якщо ж якийсь магістр у день розподілу був відсутній або не дотримався встановленого порядку вибору, він втрачав право обирати ординарну книгу за старшинством.

Важливим свідченням організації навчального процесу на факультеті мистецтв Карлового університету є постанова 1366 р., яка регламентувала оплату лекцій магістрів. Згідно з нею, студенти мали надавати плату або утримання (*pastus*) тим магістрам, чії лекції вони слухали. Водночас постанова передбачала соціальне послаблення: студенти, які не могли щорічно витратити 12 флоринів,

повністю звільнялися від цієї повинності за умови підтвердження свого матеріального становища перед магістром або ректором.

Ця постанова є показовою не лише з погляду фінансової організації університету, а й для розуміння змісту навчання. У ній перелічено низку книг, що входили до навчального канону факультету мистецтв: праці Арістотеля з метафізики, фізики, логіки, етики, політики, риторики та природничої філософії, а також твори Боеція, Петра Іспанського, Евкліда, Птолемея, Присціана та інші граматичні й математичні тексти. Розмір оплати залежав від тривалості й значення конкретного курсу: наприклад, за метафізику встановлювалося 8 грошів за півріччя, за фізику - така сама сума за три квартали, за трактат “Про небо” - 5 грошів за чотири місяці, а за вивчення “Альмагеста” Птолемея - 1 флорин за рік.

Отже, постанова 1366 р. демонструє, що навчання в Карловому університеті було тісно пов’язане з читанням авторитетних текстів, насамперед аристотелівського корпусу. Вона також показує, що освітній процес мав чітку організацію: для кожної книги визначалися строки читання, розмір оплати та обов’язок магістра завершити курс. Це свідчить про високий рівень регламентації навчання, у якому зміст освіти, метод лекційного викладання і фінансові відносини між студентами та магістрами були поєднані в єдину університетську систему.

3.2 Характеристики студентської спільноти

Студентське життя в Карловому університеті другої половини XIV – першої половини XV ст. не обмежувалося лише лекціями, диспуатами й іспитами. Університет був одночасно освітньою установою, правовою корпорацією та частиною міського простору Праги. Саме тому повсякдення студентів формувалося на перетині навчальної дисципліни, матеріального становища,

релігійного календаря, взаємин із магістрами та контактів із міщанами. Карлів університет, заснований 1348 р. Карлом IV.¹³

Університет ділився на 4 нації - саксонську, баварську, чеську і польську.¹⁴ Нації мали на меті, поділити студентів та викладачів на вихідців з різних земель, та не були суто етнічним поділом, так до чеської нації входили і моравани і угорці наприклад.¹⁵ До баварської нації належали австрійці, шваби, мешканці Франконії та Рейнської області, до польської - сілезці, поляки та русини, а до саксонської - мешканці Мейсена, Тюрінгії, Верхньої/Нижньої Саксонії, Данії та Швеції. Студенти чеської національності становили 16-20% від загальної кількості студентів.¹⁶ Земляцтва організовували власні свята, надавали допомогу хворим товаришам та займалися організацією поховань. Також "нації" контролювали навчання в семи вільних мистецтвах.

Університетські «нації» мали також соціально-побутове значення. Вони могли підтримувати студентів у разі хвороби, допомагати у майнових справах, організовувати спільні урочистості й поховання. Саме тому студентське дозвілля не було лише приватною сферою. Воно часто мало корпоративний характер і зміцнювало зв'язки всередині академічної спільноти. Студент, який приїздив до Праги з іншого регіону, потребував не тільки лекцій і книг, а й середовища, що могло замінити родинну або земляцьку підтримку. Через них студент включався в систему взаємних обов'язків, ритуалів і захисту, без яких життя в чужому місті було б значно складнішим.

Житловий простір університету виконував кілька функцій одночасно. Це були кімнати для проживання, місця для читання лекцій, проведення диспутів,

¹³ Charles University. History. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html> (accessed 02.06.2026). Див. також: Charles University in the history of the nation and state. URL: <https://cuni.cz/UKEN-298.html>.

¹⁴ *Chronicon Universitatis Pragensis // Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen /* hrsg. von K. Höfler. Theil 1. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1856. S. 13.

¹⁵ *Codex juris Bohemici*. Tomi II. Pars III. Prague, 1889. S. 273–274.

¹⁶ Krafl P. Canonical Jurisprudence in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages // *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 2023. Vol. 71, No. 3. P. 436–437

спільних трапез і зібрань. У європейській університетській практиці колегії спочатку часто виконували роль гуртожитків, але поступово ставали також осередками навчання. Подібна логіка простежується і в Празі: побутові приміщення були частиною навчальної системи. Показовими є документи про конфлікти навколо забудови й ремонту Каролінуму. У попередній роботі згадується справа Йогана з Акісграні, пов'язана з будівельними роботами біля університетського комплексу; до розгляду залучалися свідки, зокрема студенти, священнослужителі та особи, обізнані з правом. Отже, студентський побут був пов'язаний не тільки з житлом, а й з юридичною культурою міського середовища.¹⁷

Фінансова сторона студентського життя була пов'язана як із навчанням, так і з допуском до університетських процедур. У 1366 р. було ухвалено постанову, що регламентувала оплату студентами лекцій магістрів. Водночас постанова передбачала соціальне послаблення: ті, хто не міг щорічно витратити 12 флоринів, могли бути звільнені від плати після підтвердження своєї бідності перед магістром або ректором. Отже, освіта не була повністю безкоштовною, проте університет визнавав різний матеріальний стан студентів. Це важливо для характеристики побуту: бідність була не лише приватною проблемою, а й юридично оформленою підставою для зміни фінансових обов'язків студента.¹⁸

Процес отримання ступенів у середньовічних університетах включав різного роду витрати. Навіть при тому, що оплата навчання не була надто великою, студенти змушені були сплачувати кошти за технічний персонал («педелі»), купувати парадне вбрання та організовувати банкети. Велика частина коштів витрачалася на книги, житло та харчування.

Навчалися студенти за власний кошт, варто також відзначити, що це взагалі не обов'язково були саме молоді чоловіки, проте звісно для

¹⁷ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tom. II. Prague, 1834. P. 290.

¹⁸ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Pars I. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 76–77.

середньовічних людей, думка про жінку-студентку, чи жінку-магістра, була настільки абсурдна, що ми не зустрічаємо навіть роздумів на цю тему, від сучасників. Багато з них також залежали від приватної благодійності, маючи власного патрона за чий навчалися. З часом і значення «колегій» (пізніше перетворених на коледжі) змінилося з гуртожитків для потребуючих на це студентів та професорів, на центри навчання.

Досить часто, студентами могли бути «стипендіати», люди що навчалися за церковні або королівські кошти, хоча авжеж, якщо студент мав достатню кількість коштів, то сплати за навчання він як правило уникнути не міг. Університети Європи були відкритими для численних бідних студентів (пауперес), які, згідно з «привілеєм бідності», не сплачували вступні та інші грошові внески. Наприклад, у Лейпцигу з 1409 по 1419 роки таких студентів було 18%, а в Кельні з 1395 по 1465 роки їх було 16%.

Повертаючись до питання кар'єри та середньовічних соціальних ліфтів, університет через відсутність вимог до знатного походження, а також різного роду «привілеїв бідності», був чудовою можливістю підвищити свій соціальний та фінансовий статус, будучи вихідцем навіть з найбідніших шарів населення. Церква могла забезпечувати університетських магістрів матеріально через надання їм церковних бенефіцій, пребенд або канонікатів.

Та сама постанова 1366 р. показує, які книги й курси визначали навчальний ритм студентів. У ній перелічено праці Арістотеля з метафізики, фізики, природничої філософії, етики, політики, риторики й логіки, а також твори Боеція, Петра Іспанського, Евкліда, Птолемея, Присціана та інших авторитетів середньовічної освіти. Для повсякденного життя це означало, що час студента був організований навколо тривалих циклів читання. Одні книги вивчали кілька тижнів, інші - кілька місяців, а особливо складні курси могли тривати рік. Таким

чином, навчальний календар формував не лише інтелектуальні інтереси студентів, а й їхній щоденний режим, витрати та взаємини з магістрами.¹⁹

Окрему увагу слід звернути на допуск студентів до іспитів. У джерельній базі, використаній у попередній роботі, згадуються списки вступників, списки студентів, допущених або не допущених до іспитів, а також матеріали щодо грошових внесків. Це дозволяє розглядати іспит не лише як перевірку знань, а як адміністративну процедуру, пов'язану з оплатою, репутацією та підтвердженням статусу студента. У 1371 р. вартість складання іспиту на ступінь бакалавра зросла: окрім стандартного внеску, студенти мали сплачувати додаткові кошти рецепторам університету. Проте для бідніших студентів існувала процедура звільнення або відтермінування плати, що ще раз показує поєднання дисципліни та соціальної гнучкості в університетському житті.

Прохання про звільнення від плати мало офіційну форму. Студент повинен був заявити, що не володіє майном вартістю 3 копи грошів або 12 флоринів, окрім книг і одягу, та зобов'язувався сплатити борг у майбутньому, якщо отримає необхідні кошти. Ця формула дуже показова: книги й одяг виступають як базове майно студента, без якого неможливо існувати в академічному середовищі. Водночас університет не відмовлявся від контролю. Якщо прохання не оформлювали належним чином або студент не підтверджував свій стан, факультет міг вимагати сплати боргу. Отже, матеріальне становище безпосередньо впливало на допуск до навчальних процедур і на місце студента в університетській спільноті.²⁰

Навчальний і побутовий ритм студентів був тісно пов'язаний із церковним календарем. Терміни іспитів, урочистостей і частини академічних процедур співвідносилися з великими святами. У попередній роботі зазначено, що іспити на бакалаврський ступінь могли відбуватися перед святом Трійці або після

¹⁹ Там само. Р. 76–77.

²⁰ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. Pars I. Prague, 1830. P. 76–77.*

Великодня, а процедури, пов'язані з магістерським рівнем, - після Різдва. Це свідчить, що університетське повсякдення існувало в межах релігійного часу. Для студентів рік складався не лише з лекційних періодів, а й зі свят, богослужінь, урочистих зібрань, диспутів і перерв. Релігійний календар одночасно структурував навчання, дозволяв й колективні традиції.²¹

Однією з найважливіших форм академічного дозвілля були диспути. Вони були головним методом тренування мислення, але водночас мали характер публічної події. Студент мав не лише знати авторитетний текст, а й уміти захищати тезу, відповідати на заперечення, формулювати аргументи та діяти перед аудиторією. У загальноєвропейській традиції лекція й диспут становили основу університетського навчання, і празьке середовище не було винятком. Через диспут студент здобував репутацію, привертая увагу магістрів і демонстрував готовність до подальшого академічного просування. Тому диспут був одночасно навчальною вправою, соціальним випробуванням і формою інтелектуального дозвілля.

Регулярні диспути допомагали студентам засвоювати логіку аргументації, а екстраординарні диспути могли проводитися у святкові або передсвяткові дні й стосуватися складніших питань. Особливе місце займали кводлібети - диспути, де можна було обговорювати різноманітні теми. У попередній роботі зазначено, що вони могли відбуватися один або два рази на рік і вирізнялися широтою проблематики. Участь у таких заходах розширювала горизонти студентів і створювала відчуття належності до спільної інтелектуальної культури. При цьому успішність у диспутах мала практичне значення: вона могла впливати на ставлення магістрів, допуск до наступних етапів навчання та швидкість академічної кар'єри.

²¹ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. Pars I–II. Prague, 1830–1832; пор. матеріали про прив'язку іспитів до церковних свят.

Університет міг карати порушення корпоративної лояльності: у матеріалах згадується випадок 1383 р., коли двох осіб не допустили до докторського ступеня через дії, оцінені як такі, що суперечили інтересам університету.²²²³

До традицій студентського життя належали й урочисті трапези. Особливо показовими були обіди, пов'язані зі здобуттям академічного ступеня. У 1459 р., як зазначено у використаних матеріалах, двоє учнів після отримання ступеня бакалавра влаштували урочистий обід у кімнаті факультету мистецтв для магістрів. Такий обід можна розглядати не просто як приватне святкування, а як частину ритуалу переходу до нового статусу.²⁴

Не менш важливими були поховальні обряди. У студентській спільноті смерть одного з членів корпорації ставала подією, що вимагала колективної участі. У попередній роботі наведено згадку про закупівлю ректором для студентів факультету канонічного й цивільного права свічок, шовкового матеріалу та лляної тканини для похоронного обряду. Цей приклад показує, що університетські традиції охоплювали не лише навчальні чи святкові моменти, а й кризові ситуації.²⁵

Релігійна складова була органічною частиною студентського побуту. Університет був тісно пов'язаний із церковними структурами, а значна частина студентів і магістрів мала духовний статус або прагнула церковної кар'єри. Це відкривало можливості для отримання доходів, пребенд і канонікатів, але водночас породжувало контроль за використанням церковних коштів. У документах згадується порядок зберігання доходів капели у спільній скарбниці під трьома печатками, які мали різні відповідальні особи. Такий механізм мав

²² Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tom. I–II. Prague, 1832–1834; пор. матеріали про випадок 1383 р.

²³ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. Pars II. Prague, 1832; пор. запис 1461 р. про прийняття нових магістрів до складу факультету.

²⁴ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis. Pars II. Prague, 1832. P. 64.

²⁵ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tom. II. Prague, 1834. P. 25.

запобігати зловживанням і показує, що фінансовий побут студентів-теологів міг бути пов'язаний із церковною економікою та моральними вимогами.²⁶

Правовий статус студентів суттєво впливав на їхнє життя в місті. Університет поступово накопичував маєтки й привілеї, а разом із цим посилював відповідальність за членів академічної корпорації. У попередній роботі зазначено, що претензії до людей, пов'язаних з університетом, не мали повної юридичної сили без участі університетської влади, а порушення таких привілеїв могло каратися значними штрафами. Це створювало для студентів простір свободи, але могло викликати конфлікти з міщанами. Студент, захищений університетом, не завжди підпорядковувався тим самим правилам, що й інші мешканці міста. Тому повсякденні суперечки навколо боргів, майна, поведінки чи насильства були важливою частиною студентського досвіду.²⁷

Отже, традиції, побут і дозволя студентів Карлового університету були частиною цілісної системи академічного життя. Вони охоплювали проживання в університетських приміщеннях, участь у націях і факультетських корпораціях, спільні обіди, поховальні обряди, диспути, релігійні практики, фінансові внески, процедури звільнення від плати й допуск до іспитів, а студентське повсякдення було водночас привілейованим і вразлив

РОЗДІЛ 4 УНІВЕРСИТЕТ ДОБИ ГУСИТСЬКИХ ВОЄН

4.1. Політико-релігійна радикалізація й університет

Початок Гуситських воєн не був для Карлового університету раптовою подією, яка виникла поза його межами. Навпаки, університетська корпорація ще з кінця XIV – початку XV ст. була одним із тих середовищ, де формувалися інтелектуальні передумови чеської церковної реформи. Саме тому кризу 1419–1434 рр. доцільно розглядати не лише як зовнішній удар війни по освітній

²⁶ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tom. I. Prague, 1832. P. 304–305.

²⁷ Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tom. II. Prague, 1834. P. 221, 227.

установі, а як ситуацію, у якій сам університет став одним із учасників ширшого релігійно-політичного конфлікту. До початку воєн він мав давню традицію корпоративного самоврядування, чотири факультети та міжнародний авторитет, однак ці ознаки вже були послаблені попередніми подіями - насамперед суперечками довкола ідей Джона Вікліфа, діяльності Яна Гуса та наслідків Кутногірського декрету.²⁸

Вихідна позиція Карлового університету на початку XV ст. була суперечливою. З одного боку, він залишався інституцією, заснованою як *studium generale* за зразком найавторитетніших університетів Заходу. Офіційна історія Карлового університету наголошує, що заклад був створений 1348 р. за правління Карла IV, орієнтувався на Болонью та Париж і спочатку мав чотири факультети: теології, вільних мистецтв, права й медицини. З іншого боку, саме в університетському середовищі дедалі активніше обговорювалися питання реформи церкви, прав духовенства, авторитету Святого Письма та меж папської влади.²⁹

Особливе значення для розуміння подій 1419 р. має Кутногірський декрет 1409 р. До його ухвалення Карлів університет був поділений на чотири “нації”: чеську, баварську, саксонську і польську. Така система не лише відображала географічне походження студентів і магістрів, а й була важливим механізмом університетського голосування. Декрет Вацлава IV змінив баланс сил: чеська університетська “нація” отримала три голоси, тоді як три інші “нації” разом - лише один. У короткостроковій перспективі це посилювало позиції прихильників реформи, пов’язаних із чеським академічним середовищем; у довгостроковій - підірвало міжнародний характер університету, оскільки значна частина

²⁸ Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>; Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>.

²⁹ Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>.

німецькомовних магістрів і студентів залишила Прагу, а частина з них долучилася до заснування Лейпцизького університету.³⁰

Саме тому не варто пояснювати кризу 1419 р. лише “війною”, яка нібито ззовні перервала нормальну роботу університету. До моменту початку відкритого повстання заклад уже мав інший соціальний і конфесійний склад, ніж у другій половині XIV ст. Він залишався формально організованим за середньовічною університетською моделлю, однак його зв’язок із загальноєвропейською академічною спільнотою був послаблений. Замість інтернаціональної корпорації, у якій співіснували різні “нації”, дедалі більше формувалося чеське академічне середовище, пов’язане з реформаторськими настроями. Саме це пояснює, чому після страти Яна Гуса університет не став нейтральним спостерігачем, а поступово перетворився на один із центрів легітимації гуситської програми.³¹

Ян Гус був не тільки проповідником, а й представником університетської корпорації. Він навчався в Карловому університеті, здобув академічні ступені, викладав на факультеті вільних мистецтв, був деканом факультету і ректором університету. Тому його конфлікт із церковною владою не можна розглядати лише як персональну історію одного проповідника. Для празьких магістрів справа Гуса була також питанням авторитету університетського середовища, права на богословську дискусію та межі втручання церковної влади в академічне життя.³²

³⁰ Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>; Doležalová E. Decree of Kutná Hora. In: A History of Charles University. Prague: Karolinum, 2014. P. 271–280.

³¹ Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. In: Universities in Politics: Case Studies from the Late Middle Ages and Early Modern Period. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1972. P. 79–106.

³² Centre of Master Jan Hus in Husinec. Master John Hus. URL: <https://www.cmjh.cz/en/master-john-hus.html>; Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>.

Після страти Гуса на Констанцькому соборі 6 липня 1415 р. конфлікт між Карловим університетом і католицькою ієрархією загострився. Для чеського суспільства смерть Гуса стала символом несправедливого придушення реформи, а для університету - ударом по репутації власного магістра. Важливо, що університетська реакція не була суто емоційною: магістри намагалися обґрунтувати свою позицію у формі богословських і правових аргументів. Саме в цьому проявлялася специфіка університетської участі в гуситському русі: професори не лише підтримували окремі гасла, а й надавали їм інтелектуальної форми.³³

Першим прямим ударом по роботі університету стали не бойові дії, а церковні санкції. Офіційна хронологія Карлового університету вказує, що 1417 р. університет заявив про прихильність до утраквістів, тобто гуситів, і був покараний папською заборонаю на діяльність. Це означало втрату не лише церковного схвалення, а й частини того символічного капіталу, на якому тримався середньовічний університет. Університетські ступені, викладання богослов'я, канонічне право, сама легітимність навчання - усе це в середньовічній Європі значною мірою залежало від визнання церквою.³⁴

Саме тут важливо виправити можливе спрощення: університет не “зник” і не припинив існування одномоментно. Заборона 1417 р. радше створила ситуацію, у якій його діяльність стала конфліктною щодо церковної влади. За підтримки гуситськи налаштованої шляхти, міщанства та частини духовенства навчання й інтелектуальна робота продовжувалися, але університет уже не міг функціонувати як звичайний загальноєвропейський католицький *studium*

³³ Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. P. 79–106; Musée protestant. Jan Hus (1369–1415) and the Hussite wars (1419–1436). URL: <https://museeprotestant.org/en/notice/jan-hus-1369-1415-and-the-hussite-wars-1419-1436/>.

³⁴ Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>.

generale. Він опинився між двома легітимностями: старою, папсько-церковною, та новою, пов'язаною з гуситським рухом і чеським суспільством.³⁵

У 1419 р. конфлікт перейшов у відкриту політичну фазу. Перша празька дефенестрація, що сталася 30 липня 1419 р., була не університетською подією у вузькому сенсі, але вона різко змінила умови існування університету. Насильство в Новому Місті, смерть короля Вацлава IV невдовзі після цих подій і боротьба за владу в Богемії поставили університетську спільноту в ситуацію, коли нейтралітет ставав майже неможливим. Празькі магістри, пов'язані з утраквістським середовищем, дедалі більше виконували роль інтерпретаторів ідей реформи, а не лише викладачів традиційних дисциплін.³⁶

Після смерті Вацлава IV питання спадкування чеської корони перейшло до Сигізмунда Люксембурзького. Для значної частини гуситів він був неприйнятним через асоціацію з Констанцьким собором і загибеллю Гуса. З цього моменту університетська криза стала частиною ширшої кризи влади. Якщо раніше університет залежав від балансу між королівською підтримкою, церковним визнанням та міським середовищем, то тепер усі ці опори були порушені. Папська влада розглядала утраквістський університет як небезпечний осередок єресі, Сигізмунд - як частину опозиційного чеського руху, а празькі міщани й шляхта - як джерело авторитетних аргументів на користь реформи.³⁷

Найпомітнішим результатом цієї політико-релігійної радикалізації стало зміщення функції університету. Він уже не міг бути лише місцем підготовки богословів, юристів, лікарів і магістрів вільних мистецтв. У 1420 р., коли загроза

³⁵ Šmahel F., Silagi G. (eds.). *Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis. 1360–1614*. Prague: Karolinum, 2018; Kaminsky H. *The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters*. P. 79–106.

³⁶ Encyclopaedia Britannica. *Defenestration of Prague*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Defenestration-of-Prague-1419>; Encyclopaedia Britannica. *The Hussite wars*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Czechoslovak-history/The-Hussite-wars>.

³⁷ Encyclopaedia Britannica. *The Hussite wars*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Czechoslovak-history/The-Hussite-wars>; Kaminsky H. *The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters*. P. 79–106.

хрестового походу проти гуситів стала реальною, саме навколо празького утраквістського середовища були сформульовані основні пункти гуситської програми, відомі як Чотири празькі статті. Вони вимагали свободи проповіді, причастя мирян під двома видами, обмеження світської влади духовенства та покарання тяжких гріхів незалежно від стану особи. Ці вимоги мали не тільки релігійний, а й суспільно-політичний зміст.³⁸

Участь університетських магістрів у виробленні та захисті цієї програми означала, що навчальна корпорація взяла на себе нову роль - роль доктринального центру поміркованого гуситства. Це не означає, що всі викладачі й студенти були однаково радикальними. Навпаки, джерела й дослідження показують наявність суперечностей між поміркованими утраквістами, радикальнішими таборитами, прихильниками старої церкви та тими, хто намагався зберегти академічну тяглість без відкритого політичного протистояння. Проте саме в університетському середовищі зберігалася здатність формулювати позицію не лише мовою проповіді, а й мовою диспуту, трактату, статуту й офіційного рішення.³⁹

Війна 1420–1421 рр. нанесла удар не тільки по авторитету, а й по практичній роботі університету. Умови облоги, мобілізація населення, рух військ, нестача коштів і відтік частини людей ускладнювали регулярне навчання. Офіційна хронологія Карлового університету прямо зазначає, що з 1419 р. Гуситські війни обмежили діяльність університету, а до початку XVII ст. фактично відкритим залишався лише факультет вільних мистецтв. Це

³⁸ John Hus Educational Foundation. The Four Articles of Prague. URL: <https://johnhus.org/content/the-four-articles-of-prague/>; Encyclopaedia Britannica. Four Articles of Prague. URL: <https://www.britannica.com/topic/Four-Articles-of-Prague>.

³⁹ Keř J. Místři pražské univerzity a kněží táborští. Prague: Univerzita Karlova, 1981; Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. P. 79–106.

надзвичайно важливий факт: криза не завершилася за кілька років, а стала довготривалим переломом усієї університетської структури.⁴⁰

Перші удари по роботі Карлового університету мали комплексний характер. Спершу університет утратив частину міжнародного складу після Кутногірського декрету; потім - церковне визнання внаслідок підтримки утраквізму; далі - стабільні умови навчання через політичне повстання, смерть короля, хрестовий похід і воєнні дії. Водночас ці удари не знищили університет, а змінили його функцію.

4.2. Університетська спільнота під час воєн: викладачі й студенти, дисципліна, повсякденні практики

У роки Гуситських воєн університетська спільнота опинилася в умовах, коли звичні межі між навчанням, богословською полемікою, політичною позицією та повсякденним виживанням стали майже нероздільними. Якщо до війни студент і магістр насамперед належали до академічної корпорації, то в 1419–1434 рр. вони дедалі частіше були також учасниками міського життя, проповідниками, радниками, писарями, посередниками в переговорах або людьми, що мусили пристосовуватися до воєнної економіки. Тому аналіз університетської спільноти в цей період має охоплювати не лише формальні інституції, а й побутові, дисциплінарні та комунікативні практики.⁴¹

Найпомітнішою зміною стало різке звуження кадрової та студентської бази університету. Після 1409 р. університет утратив значну частину іноземних магістрів і студентів, а після 1417–1419 рр. його конфесійна репутація в католицькій Європі ще більше погіршилася. Для багатьох студентів із німецьких

⁴⁰ Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>; Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>.

⁴¹ Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. P. 79–106; Šmahel F., Silagi G. (eds.). Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis. 1360–1614. Prague: Karolinum, 2018.

земель, Польщі чи інших регіонів навчання в Празі стало ризикованим або небажаним. Університет дедалі більше перетворювався на чеський утраквістський освітній осередок. Це не означає повної ізоляції, але означає втрату тієї інтернаціональної привабливості, яка була характерною для XIV ст.⁴²

Викладачі в цей період виконували значно ширший набір функцій, ніж у мирний час. Магістр уже не був лише лектором, який читає Арістотеля або проводить диспут. Він міг бути проповідником, автором полемічного трактату, радником міської ради, учасником переговорів із католицькою стороною або арбітром у суперечках між різними гуситськими угрупованнями. Така зміна не була випадковою. Середньовічний університет готував людей, здатних працювати з текстом, аргументом і правовою нормою; саме такі компетенції стали потрібними в умовах релігійно-політичної кризи.⁴³

Показовим прикладом є роль Якубека зі Стржибра, Яна з Пршибрама, Петра Пейна та інших учених, пов'язаних із празьким реформаторським середовищем. Вони не просто підтримували гуситський рух, а брали участь у формуванні його богословської мови. Через них університетська традиція диспуту й коментування авторитетних текстів переносилася у сферу публічної політики та церковного життя. Звідси походить і значення університету як простору поміркованого утраквізму: він намагався відмежуватися як від безумовного повернення до дореформеної церковної системи, так і від радикалізму, який міг зруйнувати саму можливість інституційного навчання.⁴⁴

Для студентів війна означала ще більшу нестабільність. У мирний час студентське життя було пов'язане з лекціями, диспутами, оплатою навчання,

⁴² Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>; Doležalová E. Decree of Kutná Hora. P. 279–280.

⁴³ Šmahel F., Silagi G. (eds.). *Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis. 1360–1614*. Prague: Karolinum, 2018; Kaminsky H. *The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters*. P. 79–106.

⁴⁴ Keř J. *Mistři pražské univerzity a kněží táborští*. Prague: Univerzita Karlova, 1981; John Hus Educational Foundation. *The Four Articles of Prague*. URL: <https://johnhus.org/content/the-four-articles-of-prague/>.

складанням іспитів, проживанням у колегіях або приватних приміщеннях, участю в релігійних обрядах і корпоративних практиках. У роки війни ці елементи не зникли, але їхній ритм був порушений. Заняття могли переноситися або перериватися, іспити залежали від наявності магістрів, безпеки в місті та політичної ситуації. Частина молоді могла бути залучена до оборони міста, служби при церквах, переписування текстів або допоміжної адміністративної праці.⁴⁵

Особливо важливими для реконструкції повсякденності є записи деканських книг факультету вільних мистецтв. Вони не завжди дають розгорнутий опис студентського побуту, але дозволяють побачити, як війна впливала на академічні процедури. У таких записах фіксуються скасування або відкладення іспитів, проблеми з наявністю магістрів, труднощі з виконанням звичних процедур. Саме такі “дрібні” факти є дуже цінними: вони показують не абстрактну кризу, а конкретні збої в механізмах університетського життя.⁴⁶

Важливо не перебільшувати ступінь повного занепаду. Навіть у кризових умовах університетська спільнота намагалася підтримувати академічну тяглість. Продовжувалося викладання на факультеті вільних мистецтв, зберігалася практика диспутів, читання текстів і підготовки освічених кадрів для церковного та міського середовища. Офіційна історія Карлового університету підкреслює, що після соціально-політичної революції університет був зведений до одного факультету - факультету вільних мистецтв, який став певним прототипом пізніших реформаційних академій. Отже, йшлося не просто про руйнування, а про функціональне звуження і переорієнтацію.⁴⁷

Факультет вільних мистецтв у цій ситуації отримав особливе значення. У довоєнній структурі він був базовим факультетом, через який проходила значна

⁴⁵ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 6–11.

⁴⁶ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 6–11.

⁴⁷ Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>.

частина студентів перед переходом до вищих факультетів - теології, права або медицини. Після занепаду або фактичного припинення нормальної роботи інших факультетів саме він став ядром університетської тяглості. На ньому могли зберігатися навички латинської грамотності, логіки, риторики, діалектики та диспуту - тобто ті інструменти, які були потрібні не лише для навчання, а й для богословської полеміки гуситської доби.⁴⁸

Дисципліна студентів і магістрів також змінила свій характер. У класичному середньовічному університеті дисциплінарні питання були пов'язані з підпорядкуванням ректору, факультетським статутам, нормам проживання, оплатою навчання і поведінкою в міському просторі. Під час воєн на перший план вийшов не лише порядок у навчанні, а й лояльність до певної конфесійно-політичної лінії. Для університету було важливо, щоб його члени не підривали авторитет утравістської програми, не переходили відкрито на бік противників Праги й не створювали внутрішніх конфліктів у момент, коли місто перебувало під загрозою.⁴⁹

Побут університетської спільноти в роки війни, ймовірно, був значно скромнішим, ніж у попередній період. Війна порушувала постачання, зменшувала доходи, ускладнювала оренду житла й утримання будівель. Колегії та університетські приміщення могли виконувати не лише освітні, а й допоміжні функції для міського середовища. Студенти, особливо незаможні, мусли поклатися на церковну службу, підтримку земляків, допомогу магістрів, випадкові заробітки або міські зв'язки. У цьому сенсі воєнна повсякденність не

⁴⁸ Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>; Rashdall H. *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press, 1895.

⁴⁹ Šmahel F., Silagi G. (eds.). *Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis. 1360–1614*. Prague: Karolinum, 2018; Kaminsky H. *The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters*. P. 79–106.

скасовувала старих соціально-економічних проблем студентів, а лише загострювала їх.⁵⁰

Релігійні практики стали ще важливішими, ніж раніше. Якщо в довоєнному університеті богослужіння, свята й церковний календар були природною частиною академічного життя, то в гуситську добу вони набули виразного конфесійного значення. Причастя під двома видами, пам'ять про Гуса, проповіді чеською мовою, публічне тлумачення Святого Письма - усе це перетворювало релігійні практики на маркери належності до реформаторської спільноти. Для студентів участь у таких практиках могла бути не лише проявом віри, а й способом інтеграції в університетсько-гуситське середовище.⁵¹

Водночас університет не слід зводити до “школи гуситської пропаганди”. Навіть у роки війни він зберігав риси академічної корпорації: авторитет магістрів, значення тексту, процедури обговорення, традицію диспуту, потребу в навчанні латини й логіки. Саме ця академічна основа відрізняла його від суто проповідницьких або військово-політичних центрів гуситського руху. Університетська спільнота могла підтримувати реформу, але робила це через свої інструменти - лекцію, диспут, трактат, ухвалу, богословське роз'яснення.⁵²

Повсякденні практики студентів у цей період можна умовно поділити на три групи. Перша - власне навчальні: слухання лекцій, участь у диспутах, читання авторитетних текстів, підготовка до ступенів там, де це було можливо. Друга - релігійно-комунікативні: участь у проповідях, богослужіннях, обговоренні Гуситських вимог, поширенні текстів і тлумачень. Третя - адаптаційні: пошук житла, забезпечення харчування, виконання допоміжної

⁵⁰ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 76–77; Rashdall H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Oxford: Clarendon Press, 1895.

⁵¹ Musée protestant. Jan Hus (1369–1415) and the Hussite wars (1419–1436). URL: <https://museeprotestant.org/en/notice/jan-hus-1369-1415-and-the-hussite-wars-1419-1436/>; Catholic Encyclopedia. Utraquism. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/15234a.htm>.

⁵² Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. P. 79–106; Kejř J. Mistři pražské univerzity a kněží táborští. Prague: Univerzita Karlova, 1981.

праці, пристосування до небезпеки облоги чи мобілізації. Саме поєднання цих трьох рівнів і становило специфіку студентського життя в роки воєн.⁵³

Важливим наслідком війни була зміна соціальної ролі студента. У довоєнному університеті студент був насамперед учнем, який рухався в межах освітньої ієрархії: від слухача до бакалавра, магістра або представника вищого факультету. У 1420-х роках цей шлях став менш передбачуваним. Академічна кар'єра могла перерватися через відсутність іспитів, нестачу магістрів, фінансову скруту або політичні події. Водночас освічений студент міг швидше включатися в практичне життя міста: вести записи, допомагати проповіднику, перекладати або переписувати тексти, брати участь у міських зборах чи обороні.⁵⁴

Для викладачів подібна зміна була ще відчутнішою. Магістр, який у мирний час будував кар'єру через лекції, диспути, факультетські посади та церковні бенефіції, у роки війни міг втратити частину старих джерел доходу й легітимності. Натомість він набував нового авторитету як учений-проповідник або радник гуситської громади. Така трансформація мала двоякий ефект: вона підвищувала суспільну вагу магістрів, але водночас віддаляла університет від традиційної академічної моделі, залежної від загальноцерковного визнання ступенів і факультетів.⁵⁵

Після 1430 р. в джерелах помітні спроби поступово стабілізувати академічні процедури, але вони залишалися залежними від політичної ситуації. Записи про труднощі з іспитами у 1430-х роках показують, що університетська

⁵³ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 6–11; Rashdall H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Oxford: Clarendon Press, 1895.

⁵⁴ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 6–11; Encyclopaedia Britannica. The Hussite wars. URL: <https://www.britannica.com/topic/Czechoslovak-history/The-Hussite-wars>.

⁵⁵ Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>; Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters. P. 79–106.

спільнота прагнула зберегти форму нормального навчального життя, навіть коли реальні умови цьому суперечили. Скасування або перенесення іспитів не було дрібницею: для студентів це означало затримку кар'єри, для магістрів - ослаблення факультетської тяглості, для університету - втрату одного з головних механізмів відтворення власної спільноти.⁵⁶

Кульмінаційним моментом воєнного періоду стала битва під Ліпанами 1434 р., після якої радикальне крило гуситів зазнало поразки, а помірковані утравкісти отримали можливість домовлятися з католицькою стороною. Для університету це не означало миттєвого повернення до стану до 1409 або 1419 р. Навпаки, наслідки війни були тривалими: структура залишалася звуженою, міжнародний авторитет - ослабленим, а факультет вільних мистецтв ще довго залишався головним реальним ядром університетського життя. Проте саме виживання цієї спільноти стало передумовою подальшого відновлення.⁵⁷

Отже, у 1419–1434 рр. університетська спільнота Карлового університету існувала в режимі постійного пристосування. Викладачі поєднували академічні, проповідницькі та політичні функції; студенти навчалися в умовах нестабільності, фінансової скрути й конфесійної мобілізації; дисципліна дедалі більше залежала не лише від статутів, а й від лояльності до утравкістського середовища. Повсякденні практики - лекції, диспути, богослужіння, пошук засобів існування, участь у міському житті - злилися з ширшим ритмом війни. Саме тому Карлів університет у добу Гуситських воєн слід розглядати не як пасивну жертву кризи, а як інституцію, що втратила частину старих функцій, але виробила нові способи збереження спільноти та впливу на суспільство.⁵⁸

⁵⁶ Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585. Prague: Joan. Nep. Gerzabek, 1830. P. 6–11.

⁵⁷ Encyclopaedia Britannica. The Hussite wars. URL: <https://www.britannica.com/topic/Czechoslovak-history/The-Hussite-wars>; Charles University. Key dates in the history of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-115-version1.pdf>.

⁵⁸ Charles University. History of Charles University. URL: <https://cuni.cz/UKEN-106.html>; Šmahel F., Silagi G. (eds.). Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis. 1360–1614. Prague: Karolinum, 2018.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що Карлів університет доби Середньовіччя був не лише освітнім закладом, а складною корпоративною, правовою, соціальною та інтелектуальною інституцією, яка відіграла важливу роль у розвитку Центральної Європи другої половини XIV - першої половини XV ст. Його історія демонструє, що середньовічний університет функціонував як особлива спільнота зі своїми правами, привілеями, внутрішньою ієрархією, механізмами самоуправління, матеріальною базою та повсякденними практиками.

Передумови заснування Карлового університету були пов'язані як із загальноєвропейським розвитком університетської освіти, так і з конкретними політичними, церковними та культурними обставинами Чеського королівства. Університетська модель, що сформувалася в Західній Європі на прикладі Парижа, Болоньї, Оксфорда та інших центрів, передбачала корпоративну організацію викладачів і студентів, використання латини як універсальної мови освіти, поділ на факультети, систему академічних ступенів і право викладання. Карлів університет увійшов до цієї традиції, але водночас мав власну специфіку, зумовлену становищем Праги як столиці королівства, центру архієпископства та важливого політичного осередку Священної Римської імперії.

Особлива роль у заснуванні університету належала Карлу IV. Для нього створення Карлового університету було не випадковим освітнім актом, а частиною ширшого державного й культурного проєкту. Карл прагнув перетворити Прагу на один із провідних центрів імперії, посилити престиж Чеського королівства та забезпечити підготовку освічених кадрів для церковного, адміністративного й політичного життя. Його власний досвід навчання при французькому дворі, знайомство з паризьким інтелектуальним середовищем і зв'язки з папською курією сприяли тому, що заснування університету було оформлене відповідно до найавторитетніших зразків європейської освіти.

Правовий статус Карлового університету був закріплений кількома ключовими документами. Папська булла Климента VI надала йому статус *studium generale* і включила до загальнохристиянського освітнього простору. Грамота Карла IV від 7 квітня 1348 р. підтвердила заснування університету та гарантувала його викладачам і студентам привілеї, подібні до тих, якими користувалися члени Паризького й Болонського університетів. Ейзенахський диплом 1349 р. додатково закріпив права університету в межах Священної Римської імперії. Отже, Карлів університет від самого початку мав подвійне джерело легітимності - папське й королівське, що забезпечувало йому високий правовий статус.

Організаційна структура університету відповідала класичній середньовічній моделі й включала чотири факультети: вільних мистецтв, теології, права та медицини. Наймасовішим і базовим був факультет вільних мистецтв, який забезпечував початкову інтелектуальну підготовку студентів і відкривав шлях до подальшого навчання на вищих факультетах. Теологія мала найвищий престиж у середньовічній академічній ієрархії, право було важливим для церковної та адміністративної практики, а медицина становила окремий професійний напрям. Разом ці факультети забезпечували університетові статус повноцінного *studium generale*.

Важливою рисою організації Карлового університету був поділ на університетські “нації”: богемську, баварську, польську та саксонську. Цей поділ не був суто етнічним у сучасному розумінні, а відображав радше географічне й корпоративне групування студентів і викладачів. Нації брали участь в управлінні університетом, захищали інтереси своїх членів, підтримували соціальні зв'язки, допомагали хворим і брали участь в організації поховань. Через систему націй університет поєднував міжнародний характер із внутрішньою корпоративною впорядкованістю.

Центральною фігурою університетського самоуправління був ректор. Він виступав не просто адміністративним керівником, а виборним головою

академічної корпорації, який мав правовий, дисциплінарний і представницький авторитет. Ректорська влада спиралася на статути, присягу, печатку, раду та визнання з боку університетської спільноти. Важливо, що університет мав власну юрисдикцію над своїми членами, а це свідчить про його високий рівень автономії. Водночас ця автономія не була повною незалежністю: університет залишався пов'язаним із королівською владою, папською санкцією та церковною структурою.

Матеріальна база університету формувалася поступово. Спочатку навчання відбувалося в різних церковних, монастирських і приватних просторах. Важливим етапом стало заснування Карлової колегії у 1366 р., яка отримала будинок Лазаря, земельні володіння та постійні доходи. Згодом Карлова колегія була перенесена до будинку Ротлева біля ринку святого Галла, що стало основою майбутнього Каролінуму. Таким чином, університет поступово перетворювався з освітньої корпорації без сталого центру на інституцію з власним міським простором, нерухомістю, доходами й господарською системою.

Зміст навчання в Карловому університеті був побудований на авторитетних текстах середньовічної освітньої традиції. Особливе значення мав аристотелівський корпус, а також тексти з логіки, граматики, риторики, математики, астрономії, теології та права. Навчання ґрунтувалося на лекціях, диспутах, квестіях, іспитах і поступовому здобутті академічних ступенів. Система освіти була чітко регламентована: статути визначали строки читання книг, оплату лекцій, порядок допуску до іспитів, вимоги до магістрів і студентів. Це свідчить про високий рівень організації навчального процесу.

Методи навчання мали схоластичний характер і були спрямовані не лише на засвоєння текстів, а й на розвиток уміння тлумачити, аргументувати, заперечувати та захищати власну позицію. Диспути відігравали важливу роль у формуванні академічної культури, оскільки саме через них студенти й магістри демонстрували рівень підготовки, знання авторитетів і здатність до логічного мислення. Отже, середньовічне навчання не було пасивним переписуванням або

механічним запам'ятовуванням: воно вимагало активної участі в інтелектуальній дискусії.

Повсякденне життя студентів і викладачів було невід'ємною частиною університетської історії. Студенти жили в бурсах, колегіях або приватних помешканнях, сплачували внески, брали участь у лекціях, диспутах, релігійних обрядах, святах і корпоративних практиках. Університетська спільнота мала власні традиції взаємодопомоги, поховальні звичаї, форми дозвілля та дисциплінарного контролю. Водночас студентське життя залишалося матеріально вразливим: частина студентів користувалася привілеєм бідності, інші залежали від патронів, церковних бенефіціїв або власних коштів.

Дослідження повсякдення показало, що Карлів університет був живою соціальною корпорацією, де освіта поєднувалася з побутом, ритуалом, матеріальними потребами та соціальними зв'язками. Університет захищав своїх членів, але водночас вимагав від них дисципліни, дотримання правил, оплати встановлених внесків і підпорядкування внутрішній юрисдикції. Саме через ці повсякденні практики можна побачити університет не лише як абстрактний освітній центр, а як реальне середовище життя студентів і магістрів у середньовічній Празі.

Особливе місце в історії Карлового університету посідає гуситська доба. На початку XV ст. університет опинився в центрі релігійних, політичних і соціальних конфліктів. Ідеї церковної реформи, діяльність Яна Гуса, суперечки навколо вчення Джона Вікліфа, Кутногірський декрет 1409 р. і вихід частини іноземних магістрів та студентів суттєво змінили характер університету. Він поступово втрачав попередню міжнародність і дедалі більше перетворювався на осередок чеського реформного середовища.

Гуситські війни завдали університетові значних ударів. Війна, політична нестабільність, руйнування церковних і міських структур, фінансова криза та зміна релігійного середовища впливали на навчання, дисципліну, матеріальне забезпечення й повсякденне життя академічної спільноти. Університет не зник,

але його функціонування стало значно складнішим. Частина магістрів і студентів була втягнута в релігійно-політичну боротьбу, а сама академічна корпорація вже не могла залишатися осторонь суспільних конфліктів.

Отже, Карлів університет упродовж другої половини XIV - першої половини XV ст. пройшов шлях від амбітного засновницького проєкту Карла IV до складної інституції, що пережила внутрішні конфлікти, трансформацію міжнародного складу та кризу Гуситських воєн. Його розвиток показує, що середньовічний університет був не ізольованою школою, а важливим учасником політичного, церковного, міського й інтелектуального життя.

Карлів університет поєднував у собі риси загальноєвропейської університетської традиції та специфіку чеського історичного середовища. З одного боку, він наслідував паризькі й болонські зразки, мав факультетську структуру, систему ступенів, латинську мову навчання, корпоративну автономію та міжнародний склад. З іншого боку, його розвиток був тісно пов'язаний із політикою Карла IV, становленням Праги як столиці, піднесенням Чеського королівства й подальшою гуситською кризою. Саме це робить його одним із найважливіших прикладів середньовічної університетської інституції Центральної Європи.

Таким чином, поставлена мета дипломної роботи була досягнута: Карлів університет розглянуто як освітню, корпоративну, соціальну й культурну інституцію, що мала складну організаційну структуру, власні правові механізми, матеріальну базу, навчальну систему та повсякденне життя. Дослідження підтвердило, що його історія є важливою не лише для розуміння розвитку середньовічної освіти, а й для ширшого осмислення взаємодії знання, влади, церкви, міста та суспільства в середньовічній Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

I. Джерела та видання першоджерел

1. Chronicon Universitatis Pragensis // Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen / hrsg. von K. Höfler. Theil 1. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856. S. 13–47.
2. Codex juris Bohemici. Tomi II, Pars III: Continens scripta ad rempublicam administrandam spectantia saec. XIV / ed. H. Jireček. Prague: I. L. Kober, 1889. 368 s. URL: <https://archive.org/details/codexjurisbohem02kingoog> (дата звернення: 01.06.2026).
3. In suprema dignitatis apostolicae specula: listina papeže Klimenta VI. z 26. ledna 1347 // Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus II, Pars I. Prague: Typis Joannis Spurny, 1834. S. 219–222. URL: https://archive.org/stream/bub_gb_5SpJAAAAcAAJ/bub_gb_5SpJAAAAcAAJ_djvu.txt (дата звернення: 01.06.2026).
4. Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus I, Pars I. Prague: Typis Joannis Nep. Gerzabek, 1830. 452 p. URL: <https://books.google.com/books?id=NDVbAAAAcAAJ> (дата звернення: 01.06.2026).
5. Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus I, Pars II. Prague: Typis Joannis Nep. Gerzabek, 1832. 568 p. URL: <https://books.google.com/books?id=0PBQAAAAcAAJ> (дата звернення: 01.06.2026).
6. Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus II, Pars I–II. Prague: Typis Joannis Spurny, 1834. 452 p. URL: <https://books.google.com/books?id=RFc4zwEACAAJ> (дата звернення: 01.06.2026).
7. Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Tomus III: Statuta Universitatis Pragensis. Prague: Typis J. Spurny, [1845]. URL: <https://books.google.com/books?id=bJQ2RWeqfCUC> (дата звернення: 01.06.2026).

8. Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus I: Acta Clementis VI / ed. L. Klicman. Prague: Sumptibus Comitibus Regni Bohemiae, 1903. URL: <https://archive.org/details/pt1monumentavati05klic> (дата звернення: 01.06.2026).
9. Statuta et acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614 / edd. F. Šmahel, G. Silagi. Prague: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2018. 608 s. ISBN 978-80-246-4024-2.
10. Nejstarší listiny Univerzity Karlovy / ed. J. Royt. Prague: Karolinum, 2018. 72 s. ISBN 978-80-246-4175-1.
11. Karel IV. Vita Caroli: vlastní životopis Karla IV. URL: <https://www.rodon.cz/admin/files/ModuleKniha/30-Vlastni-zivotopis.pdf> (дата звернення: 01.06.2026).
12. Lazara Žida dům // Vlastenský slovník historický. URL: https://cs.wikisource.org/wiki/Vlastensk%C3%BD_slovn%C3%ADk_historick%C3%BD/Lazara_%C5%BDida_d%C5%AFm (дата звернення: 01.06.2026).
- II. Наукова література
13. Betts R. R. The University of Prague: 1348 // The Slavonic and East European Review. 1948. Vol. 27, No. 68. P. 57–66.
14. Betts R. R. The University of Prague: The First Sixty Years // Prague Essays. Oxford: Oxford University Press, 1949. P. 53–68.
15. Blaschka A. Das Eisenacher Diplom als Kunstwerk // Prager Festgabe für Theodor Mayer / hrsg. von R. Schreiber. Freilassing; Salzburg: Otto Müller Verlag, 1953. S. 3–14.
16. Blaschka A. Vom Sinn der Prager Hohen Schule nach Wort und Bild ihrer Gründungsurkunden // Studien zur Geschichte der Karls-Universität zu Prag / hrsg. von R. Schreiber. Freilassing; Salzburg: Otto Müller Verlag, 1954. S. 41–86.
17. Čornejová I., Kadlec J., Kejř J., Pešek J., Svatoš M., Svobodný P., Šmahel F. Dějiny Univerzity Karlovy. I, 1347/48–1622 / red. M. Svatoš. Prague: Univerzita Karlova, Karolinum, 1995. 322 s. ISBN 80-7066-968-3.

18. Goliński M. History of Prague Towns until the Early 15th Century. Leiden; Boston: Brill, 2024. 948 p. ISBN 978-90-04-69458-3.
19. Kaminsky H. A History of the Hussite Revolution. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1967. 580 p.
20. Kaminsky H. The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters // Universities in Politics: Case Studies from the Late Middle Ages and Early Modern Period / eds. J. W. Baldwin, R. A. Goldthwaite. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1972.
21. Kejř J. Mistři pražské university a kněží táborští. 1. vyd. Prague: Universita Karlova, 1981. 99 s.
22. Kubíček A., Petráňová A., Petráň J. Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze. Prague: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
23. Lička L., Pavlíček O. (eds.). Studying the Arts in Late Medieval Bohemia: Production, Reception and Transmission of Knowledge. Turnhout: Brepols, 2021. 476 p. ISBN 978-2-503-59317-3.
24. Pavlíček O. Notes on the Prague Faculty of Arts in 1348–1419 // Studying the Arts in Late Medieval Bohemia: Production, Reception and Transmission of Knowledge / eds. L. Lička, O. Pavlíček. Turnhout: Brepols, 2021. P. 13–26.
25. Petráň J. Karolinum. Prague: Odeon, 1978.
26. Rashdall H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1895. 562 p. URL: <https://archive.org/details/universitiesofeu01hast> (дата звернення: 01.06.2026).
27. Rashdall H. The Universities of Europe in the Middle Ages. Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1895. URL: <https://archive.org/details/universitieseur102rashuoft> (дата звернення: 01.06.2026).
28. Schmidt R. Begründung und Bestätigung der Universität Prag durch Karl IV. und die kaiserliche Privilegierung von Generalstudien // Blätter für deutsche Landesgeschichte. 1978. Bd. 114. S. 695–719. URL: <https://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/a/a054643.pdf> (дата звернення: 01.06.2026).

29. Svatoš M. Hospodářské zázemí pražské univerzity v době Karla IV. (1347–1378) // *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 1978. Tomus XVIII, Fasc. 2. S. 7–36. URL: https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_18_2_1978.pdf (дата звернення: 01.06.2026).
30. Svatoš M. Pražská univerzitní kolej Všech svatých // *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 1991. Tomus XXXI, Fasc. 1. S. 85–93. URL: https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_31_1_1991.pdf (дата звернення: 01.06.2026).
31. Svatoš M. Město a univerzita ve středověku // *Documenta Pragensia*. 1994. Sv. XI. S. 40–42.
32. Svatoš M. Pražské arcibiskupství a univerzita do husitství // *Pražské arcibiskupství 1344–1994: sborník statí o jeho působení a významu v české zemi* / eds. Z. Hledíková, J. V. Polc. Prague, 1994. S. 86–88.
33. Šmahel F. *Das Kuttener Dekret von 1409: von der Eintracht zum Konflikt der Prager Universitätsnationen*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2009.
34. Tříška J. *Starší pražská univerzitní literatura a karlovska tradice*. Prague: Univerzita Karlova, 1978.
35. Віднянський С. В. Карловий університет, Карлів університет // *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін.; НАН України, Інститут історії України*. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4: Ка–Ком. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Karlovu_Univer (дата звернення: 01.06.2026).
36. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. *Нариси історії Чехії: навчальний посібник*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с.
37. Ільницький Д. Заснування Карлом IV Люксембургом університету в Празі та його розвиток у 50–70-ті роки XIV століття // *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. 2026. Вип. 1 (54). С. 79–90. DOI:

[https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(54\).2026.354340](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(54).2026.354340). URL: <https://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/354340> (дата звернення: 01.06.2026).

38. Krafl P. Canonical Jurisprudence in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages // *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 2023. Vol. 71

III. Довідкові та електронні ресурси

39. Charles University // *Encyclopaedia Britannica*. URL:

<https://www.britannica.com/topic/Charles-University> (дата звернення: 01.06.2026).

40. Hussites // *The Catholic Encyclopedia*. New Advent. URL:

<https://www.newadvent.org/cathen/07584b.htm> (дата звернення: 01.06.2026).

41. Prague, 1347–1437 // *Heilbrunn Timeline of Art History*. The Metropolitan Museum of Art. URL: https://www.metmuseum.org/toah/hd/prag/hd_prag.htm (дата звернення: 01.06.2026).

42. The Hussite Reformation: Revolution and Wars // *Czech Center Museum Houston*. URL: <https://www.czechcenter.org/blog/the-hussite-reformation-revolution-and-wars> (дата звернення: 01.06.2026).

43. The Medieval University // *British Literature Wiki*. University of Delaware.

URL: <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-medieval-university/> (дата звернення: 01.06.2026).

44. Utraquism // *The Catholic Encyclopedia*. New Advent. URL:

<https://www.newadvent.org/cathen/15234a.htm> (дата звернення: 01.06.2026).

45. Univerzita Karlova získala dva unikátní dokumenty z historie české a evropské vzdělanosti // *Univerzita Karlova*. URL: <https://cuni.cz/UK-9137.html> (дата звернення: 01.06.2026).

46. Zakládací listina // *Univerzita Karlova*. URL: <https://cuni.cz/UK-145.html> (дата звернення: 01.06.2026).

47. Zakládací listina Univerzity Karlovy // *Univerzita Karlova*. URL:

<https://cuni.cz/UK-1391.html> (дата звернення: 01.06.2026).

48. Historie Karlovy Univerzity // Prague City Line. URL:
<http://www.praguecityline.cz/kulturni-zivot-v-praze/historie-karlovy-univerzity> (дата
звернення: 01.06.2026).